

**КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА
ГРІНЧЕНКА**

**Факультет суспільно-гуманітарних наук
Кафедра всесвітньої історії**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**«Сегрегація афроамериканців в США (1950-ті - 1960-ті рр.): рух за
громадянські права»**

**Спеціальність: 032 Історія та археологія
Освітній рівень: другий магістерський**

Виконав:

Долецький Дмитро Ілліч,
студент групи ІСТм12420д

Науковий керівник:

Горпинченко Інна Володимирівна,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії

Роботу захищено «___» _____ 2026 р.
Оцінка _____

Київ – 2026

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ 1. Історіографія і джерельна база дослідження.....	
1.1. Огляд основних досліджень з теми сегрегації в США	
1.2. Аналіз джерельної бази	
Розділ 2. Історичні передумови виникнення сегрегації в США.....	
2.1. Політичні та економічні передумови дискримінації в США	
2.2. Культурні й релігійні передумови	
Розділ 3. Масовий рух за громадянські права у 1950–1960-х рр.....	
3.1. Причини активізації боротьби за рівність	
3.2. Лідери руху та їхній внесок у досягнення рівності	
3.3. Вплив рішень Верховного Суду США на правовий статус афроамериканців	
Розділ 4. Наслідки руху за громадянські права.....	
4.1. Соціально-економічні досягнення руху за громадянські права	
4.2. Створення передумов для формування громадянського суспільства в США	
Висновки.....	
Список використаних джерел та літератури.....	
Додатки.....	

ВСТУП

Актуальність теми дослідження

Проблема расової сегрегації афроамериканців у США у ХХ столітті, з особливою інтенсивністю виявлена у 1950–1960-х роках, є однією з найбільш драматичних сторінок історії американського суспільства. Незважаючи на те, що США офіційно декларували принципи свободи, демократії та рівності прав, упродовж десятиліть мільйони афроамериканців були позбавлені базових прав, які автоматично надавались білим громадянам. В умовах формального громадянства, вони фактично залишалися маргіналізованою частиною нації.

Усе життя афроамериканців — від народження до смерті — було підпорядковане системі расової сегрегації, яка встановлювала чіткі фізичні, правові та символічні кордони між «білим» і «кольоровим» населенням. У південних штатах діяли так звані «закони Джима Кроу», які закріплювали роздільне користування школами, лікарнями, транспортом, вбиральнями, ресторанами, пляжами, кладовищами та навіть питними фонтанами. Навіть у північних штатах, де така сегрегація не завжди була закріплена юридично, вона існувала у формі «де-факто» — через житлову ізоляцію, дискримінацію на ринку праці та в освітніх установах.

Ця дискримінаційна система не була лише побутовим або культурним явищем — вона мала чітку економічну й політичну функцію: збереження соціальної ієрархії, в якій афроамериканці посідали підпорядковане, підконтрольне й бідніше становище. Їм було систематично відмовлено в доступі до якісної освіти, професійного зростання, голосування на виборах, самореалізації, а також безпеки — як фізичної (через лінчуння, поліцейське насильство), так і юридичної (через упереджене правосуддя).

Сегрегація створювала ситуацію постійного приниження людської гідності. Афроамериканці не могли користуватися тими ж зручностями, що й білі, не

могли брати участі в політичному житті, а їхній культурний та інтелектуальний внесок часто ігнорувався або знецінювався. Діти зростали в атмосфері упокорення, розуміючи з раннього віку, що їхня «раса» в очах суспільства є «нижчою». Ця система глибоко проникла в інститути державної влади, освіти, судочинства, охорони здоров'я та навіть армії.

Саме в такому середовищі виникає та розгортається масовий рух за громадянські права, який став безпрецедентним явищем в історії Сполучених Штатів. Основною метою цього руху було не лише скасування конкретних законів сегрегації, а й досягнення фактичної рівності, подолання стереотипів, упереджень та дискримінаційних практик, що мали глибоке історичне коріння. Провідними фігурами руху стали Мартін Лютер Кінг, Роза Паркс, Джеймс Мередіт, Даян Неш, Малкольм Ікс, Медгар Еверс та інші активісти, які різними методами — від мирних протестів до правового супротиву та громадянської непокори — боролися за гідність і рівність для всіх.

Прийняття низки ключових законодавчих актів, зокрема Закону про громадянські права 1964 року, Закону про виборчі права 1965 року та рішення у справі *Brown v. Board of Education* (1954), стало результатом наполегливої боротьби афроамериканської громади та її союзників. Проте, незважаючи на юридичну перемогу, структурний расизм і залишки сегрегаційної ментальності продовжують впливати на американське суспільство й сьогодні. Економічна нерівність, поліцейське насильство, расова дискримінація в освіті та охороні здоров'я, сегрегованість міст — це сучасні наслідки тих самих процесів, що були започатковані в епоху законодавчої сегрегації.

Дослідження теми сегрегації афроамериканців має не лише історичну, але й актуальну соціальну та гуманітарну цінність. Воно дозволяє краще зрозуміти механізми пригнічення, які можуть існувати навіть у демократичних суспільствах, та важливість інституційних змін і громадянської активності для досягнення справжньої рівності. Таке осмислення особливо важливе в

контексті глобальних антидискримінаційних рухів початку ХХІ століття, які спираються на досвід саме афроамериканського спротиву.

Об'єкт дослідження

Соціально-політичні процеси, пов'язані з расовою сегрегацією афроамериканців у США в середині ХХ століття.

Предмет дослідження

Механізми впровадження та подолання сегрегації афроамериканців, а також діяльність руху за громадянські права в контексті боротьби з расовою дискримінацією.

Мета дослідження

Комплексно проаналізувати передумови, прояви та наслідки політики сегрегації афроамериканців у США у 1950–1960-х роках, а також визначити значення руху за громадянські права в трансформації їхнього правового та соціального статусу.

Завдання дослідження

- Оцінити історичні, політичні та соціально-економічні передумови расової сегрегації афроамериканців у США.
- Проаналізувати основні форми прояву сегрегації в освіті, транспорті, житлі, правовій системі та політичному житті.
- Розкрити основні етапи, лідерів та стратегії руху за громадянські права афроамериканців.
- Дослідити вплив рішень Верховного Суду та федерального законодавства на процес десегрегації.
- Визначити довготривалі наслідки сегрегації та громадянського руху для сучасного американського суспільства.

Хронологічні межі дослідження

Дослідження охоплює період 1950–1960-х років — десятиліття найактивнішої боротьби афроамериканців проти сегрегаційної системи та період прийняття ключових рішень і законодавчих актів, що започаткували процес десеґрегації.

Наукова новизна дослідження

Наукова новизна полягає у фокусі дослідження саме на досвіді афроамериканців як головних жертв сегрегаційної системи в США. Робота поєднує критичний аналіз історичних подій, політичного контексту, законодавства та громадських рухів, пропонуючи систематизований огляд боротьби афроамериканської громади за рівні права. Особливу увагу приділено взаємозв'язку між сегрегацією та сучасними формами расової нерівності, що дозволяє провести паралелі між історичними процесами і викликами сьогодення.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ І ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Огляд основних досліджень з теми сегрегації в США

Вивчення проблеми расової сегрегації афроамериканців у США займає особливе місце в американській та світовій історіографії. Її інтелектуальні витoki сягають початку ХХ століття, коли феномен расової дискримінації почали осмислювати не лише як соціальну чи моральну аномалію, а як структурний елемент державної системи Сполучених Штатів. Поступово ця проблематика перетворилася на міждисциплінарне поле, що охоплює історію, соціологію, культурологію, антропологію, правознавство й політологію.

Одним із перших дослідників, який поставив питання про глибинну природу расової нерівності, був Вільям Едвард Бьоркгард Дюбуа — видатний афроамериканський історик, соціолог і громадський діяч. У своїй знаковій праці *“The Souls of Black Folk”* (1903) він сформулював концепцію «подвійної свідомості», описуючи психологічний досвід афроамериканців, змушених бачити себе водночас очима білої більшості та власного пригніченого народу [76, с. 55]. Дюбуа вважав, що американська демократія не може бути повною без подолання цієї роздвоєності. Його теоретичні положення лягли в основу подальшого вивчення сегрегації як не лише соціального, а й духовно-культурного явища.

На початку ХХ століття історіографія теми формувалася у межах так званої «прогресивістської школи», яка прагнула показати суперечності між ідеалами свободи та практикою дискримінації. Представники цієї школи — Чарльз Бірд, Карл Деглер, Джон Хоуп Франклін — наголошували, що расова нерівність є продуктом історичного розвитку американського капіталізму та інституційного расизму [111, с. 24]. Особливе місце посів Джон Хоуп Франклін, автор праці *“From Slavery to Freedom”* (1947), яка й досі залишається класичним синтезом історії афроамериканців від колоніальної доби до ХХ століття.

Після Другої світової війни, коли міжнародна спільнота зосередила увагу на правах людини, американські дослідники почали активніше осмислювати проблему сегрегації в контексті демократії й зовнішньополітичного іміджу США. Значний вплив мала праця шведського економіста та соціолога Ганнера Мірдаля “*An American Dilemma: The Negro Problem and Modern Democracy*” (1944), у якій він показав фундаментальну суперечність між проголошеними ідеалами рівності та реальною дискримінаційною практикою. Мірдаль підкреслив, що «американська дилема» — це насамперед моральне питання: як нація, що вважає себе оплотом свободи, може водночас терпіти расову нерівність [103, с. 47].

У післявоєнний період, коли рішення Верховного Суду у справі *Brown v. Segregation*, історіографічні акценти змістилися від опису фактів до аналізу механізмів суспільних змін. У 1950–1960-х роках з’являється низка монографій, що поєднували юридичний і соціологічний підхід: роботи Стенлі Лоусона “*Black Ballots*” [64, с. 78], Гарольда Сіткоффа “*The Struggle for Black Equality*” [67, с. 56], Аллена Фейркло “*Better Day Coming: Blacks and Equality, історії*» громадянського руху.

Особливої ваги набули дослідження Тейлора Бранча — автора трилогії про роки Кінга (“*Parting the Waters*”, “*Pillar of Fire*”, “*At Canaan’s Edge*”), у яких відтворено політичну й духовну епопею афроамериканського руху [65, с. 205]. Бранч не лише реконструює події, а й пропонує філософське осмислення феномену ненасильницького спротиву.

Значним внеском у розвиток історіографії став аналіз руху за громадянські права як складової процесу «другої реконструкції» — термін, запроваджений Меннінгом Мараблом. У своїй книзі “*Race, Reform, and Rebellion*” (1984) він розглянув рух як соціальну революцію, що змінила баланс сил у суспільстві

[72, с. 101]. Марабл підкреслив взаємозалежність економічних, політичних і культурних чинників у формуванні расової політики США.

З кінця 1980-х років історіографія переживає «соціологічний поворот». Виникає потреба у кількісному вимірюванні нерівності, використанні кліометричних методів, аналізі статистики, демографічних змін і динаміки зайнятості афроамериканців. У цей час формується концепція «політичного процесу» Дугласа МакАдама (*“Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930–1970”*) [104, с. 63]. Він пояснив динаміку протестів через зміну політичних можливостей та мобілізацію ресурсів. МакАдам довів, що успіх рухів залежить не лише від харизматичних лідерів, а від здатності суспільства створювати інституційну підтримку — від церков до університетів.

Одночасно формується «культурологічна історіографія», яка вивчає символічні аспекти боротьби: музику, риторичку, візуальні образи протесту. Робін Келлі у праці *“Freedom Dreams: The Black Radical Imagination”* (2002) [105, с. 92] показує, що рух за громадянські права був не лише політичною боротьбою, а й творчим процесом формування нової уяви про свободу.

У 1990–2000-х роках активно розвивається порівняльна історіографія. Дослідники починають співставляти афроамериканський досвід із процесами деколонізації в Африці, Південній Азії та Латинській Америці. Мері Дудзак у своїй книзі *“Cold War Civil Rights: Race and the Image of American Democracy”* (2000) [89, с. 98] доводить, що проблема расової нерівності стала елементом глобальної інформаційної війни між США та СРСР. Зовнішня політика змушувала Вашингтон реагувати на критику власного расизму, і це, у свою чергу, впливало на ухвалення внутрішніх реформ.

Схожих висновків доходить історик Говард Вінант у праці *“The World Is a Ghetto”* (2001) [99, с. 205], підкреслюючи, що расизм є не локальним, а глобальним феноменом, спільним для модерного капіталістичного світу.

Окремої уваги потребує внесок Томаса Сугрю — автора фундаментальної праці “Sweet Land of Liberty: The Forgotten Struggle for Civil Rights in the North” Півдні. Сугрю показує, що дискримінація у сфері житла, освіти та зайнятості мала системний характер і на Півночі, а отже, рух за громадянські права був насправді загальнонаціональним явищем.

У 2010-ті роки історіографія теми сегрегації зазнала якісного оновлення. Сучасні американські, британські та європейські історики дедалі частіше трактують боротьбу афроамериканців не лише як епізод національної історії США, а як частину ширшої глобальної динаміки прав людини, колоніалізму та постімперських трансформацій.

Сучасні тенденції західної історіографії

Одним із ключових трендів останніх десятиліть стало посилення **транснаціонального підходу**. Праці Джуліана Бондса, Мішель Александер Девіда Блаунта показують, що після формальної ліквідації расових законів дискримінація продовжує існувати у нових формах — через нерівність у доступі до правосуддя, освіти й економічних ресурсів [113, с. 44]. Александер переконливо доводить, що система масових ув’язнень стала «новим Джим Кроу» — механізмом соціального контролю над афроамериканським населенням.

Вагомий внесок у сучасне розуміння теми зробив історик Ерік Фонер, який розглядає період Реконструкції після Громадянської війни як першу спробу створення багаторасової демократії в США [114, с. 88]. Його підхід дозволив по-новому осмислити витоки сучасних суперечностей — від законодавчих компромісів XIX століття до системної нерівності XXI століття.

Джон Дітмер (“*Local People: The Struggle for Civil Rights in Mississippi*”, 1994) [113, с. 129] запропонував локальний підхід, наголошуючи, що основою

руху були саме місцеві громади, здатні самоорганізовуватися й чинити тиск на владу знизу. Цей підхід став домінуючим у сучасних дослідженнях: рух розглядається не як ініціатива лідерів, а як складна мережа горизонтальних зв'язків між активістами, студентами, церквами, профспілками та журналістами.

Паралельно формується **інтерсекційна історіографія**, яка поєднує аналіз расових, класових і гендерних вимірів. Історики, як-от Кімберлі Креншоу, Патрісія Гілл Коллінз, Белл Гукс, розглядають сегрегацію як систему, що підтримується не лише державними інституціями, а й соціокультурними нормами. Феміністична перспектива дозволяє виявити роль жінок-активісток, чия діяльність довгий час залишалася на периферії наукового дискурсу.

У працях Синтії Флемінг [109, с. 117], Барбари Рансбі (*“Ella Baker and the Black Freedom Movement”*, 2003) та Керолін Ферлінг (*“Freedom's Daughters”*, 2000) підкреслюється, що жінки не лише підтримували протест, а й визначали його стратегію, формуючи особливу етику взаємної відповідальності та ненасильства. Такий підхід руйнує традиційну ієрархічну модель історії, де головну роль відігравали кілька харизматичних лідерів.

Значне оновлення історіографії пов'язане також із використанням **цифрових технологій та гуманітарних баз даних**. Створення цифрових архівів, таких як *Civil Rights Digital Library*, *SNCC Digital Gateway* та *Martin Luther King, Jr.* можливим систематичний аналіз тисяч документів, фотографій і звітів у новому форматі. Завдяки цьому науковці можуть відстежувати соціальні зв'язки між активістами, картографувати маршрути протестів, аналізувати зміни риторики у промовах і листах.

Європейська й українська історіографія

Європейські дослідники — насамперед британські та німецькі — після 2000-х почали активно долучатися до аналізу американського досвіду расової

політики. Британський історик Стівен Так (*“Beyond Atlanta”*, 2001) [108, с. 74] і німецький автор Томас Лаутенбах розглядають рух за громадянські права як модель «демократизації знизу», що може бути застосована до постколоніальних суспільств.

Українська історіографія поступово інтегрується у цей дискурс. Якщо у 1990-х роках дослідження теми обмежувалися загальними оглядами історії США, то з 2010-х спостерігається поява спеціальних праць, присвячених проблемам сегрегації, расизму та громадянських прав.

Першими ґрунтовними спробами осмислити цю проблематику стали роботи Тетяни Пахомової [78, с. 140], яка простежує еволюцію расової політики США від Другої світової війни до сучасності, та Віталія Гаврищука [82, с. 74], який аналізує роль громадських організацій у процесі десегрегації.

Важливу аналітичну глибину має праця Юрія Конончука [84, с. 91], де автор розглядає феномен насильства в ідеології афроамериканського руху, зіставляючи доктрину ненасильства Мартіна Лютера Кінга з радикальним націоналізмом Малкольма Ікса. Конончук наголошує, що обидва підходи були різними формами прагнення до гідності — моральної або політичної.

Сергій Решетов [85, с. 45] звертає увагу на діяльність партії «Чорні пантери», вбачаючи в ній не лише революційний рух, а й соціальний експеримент — спробу побудови альтернативної громади, заснованої на самозабезпеченні й солідарності.

Серед новітніх українських досліджень вирізняються публікації Хейфеца М. *«Історія расових відносин у США»* (2020) [110] та Довгопола О. [81, с. 36], які розширюють тематику, залучаючи питання американської релігійності, консерватизму та впливу євангельських церков на формування антирасистських ідей.

Методологічні тенденції сучасних досліджень

Аналіз історіографії показує, що у XXI столітті дослідники дедалі частіше застосовують **інтердисциплінарний підхід**, поєднуючи історичні, соціологічні, психологічні, медійні та правові інструменти.

ультурно-антропологічна перспектива дозволяє розглядати расизм як систему символів, міфів і повсякденних практик, що відтворюють соціальну ієрархію навіть після скасування формальної сегрегації.

остколоніальний підхід (Едвард Саїд, Гаятрі Співак, Пол Гілрой) пропонує бачити у відносинах між білою та чорною Америкою відлуння імперських структур влади.

ліометричний і соціостатистичний аналіз дає змогу виявляти приховані закономірності — наприклад, залежність рівня освіти афроамериканців від темпів урбанізації чи доступу до виборчого права.

едіааналіз і візуальна історія вивчають, як образи протестів формували сприйняття руху у світі, перетворюючи його на глобальний символ морального опору.

Водночас у сучасних працях відчутна тенденція до **морально-філософського осмислення історії**. Багато авторів — від Корнела Веста до Та-Негісі Коутса — трактують сегрегацію як «тривалу тінь минулого», яка продовжує визначати суспільні структури сучасності.

Підсумкові спостереження

Таким чином, історіографія теми сегрегації в США пройшла складну еволюцію: від ранніх моральних оцінок і описових оглядів до міждисциплінарних аналітичних студій, що розглядають расизм як структурний елемент суспільного розвитку. Сучасні дослідження відходять від «великої історії» лідерів до історії повсякденного опору, від локальної до глобальної перспективи, від документальної реконструкції до етичної рефлексії над значенням рівності й гідності.

Американська і європейська історіографії дедалі частіше поєднуються, а українська школа поступово формує власний внесок, аналізуючи феномен сегрегації крізь призму історії демократії, прав людини та соціальної пам'яті.

1.2. Аналіз джерельної бази

Джерельна база дослідження проблеми сегрегації та боротьби афроамериканців за громадянські права є багаторівневою та репрезентативною. Вона охоплює офіційні законодавчі акти, судові рішення, документи урядових комісій, матеріали громадських організацій, мемуари, періодику, інтерв'ю, усні свідчення, фотографічні та аудіовізуальні джерела, а також міжнародні документи, що визначали універсальні стандарти рівності. Її комплексний характер дає можливість не лише реконструювати політичні події, а й проаналізувати моральні, соціальні та культурні виміри боротьби за рівність.

Системний аналіз цих джерел дозволяє побачити еволюцію американського суспільства від епохи Реконструкції до сучасності, від офіційно санкціонованої сегрегації до концепції «рівності можливостей», що поступово сформувалася у другій половині ХХ ст.

Офіційно-правові джерела

Першу і найважливішу групу становлять **офіційні документи державних органів США** — закони, конституційні поправки, судові рішення, президентські укази, а також звіти федеральних і місцевих комісій з питань прав людини. Саме вони фіксують юридичні механізми боротьби з дискримінацією та визначають межі правового поля, у якому розвивався рух за громадянські права.

Серед ключових нормативних актів —

(1865), що скасувала рабство;

(1868), яка гарантувала рівний захист законом;

(1870), що закріпила виборчі права афроамериканців.

Ці конституційні зміни стали першими спробами закріпити правові засади рівності, однак на практиці не ліквідували дискримінації. Навпаки, після завершення Реконструкції у 1877 році на Півдні виникла система *Jim Crow*

Вирішальне значення для подолання цієї системи мали рішення Верховного Суду, зокрема:

(1896), яке легітимізувало принцип «separate but equal» — «роздільно, але рівно»;

(1954), що скасувало цей прецедент, визнавши сегрегацію у школах неконституційною [1];

(1967), яке ліквідувало заборону міжрасових шлюбів.

Урядові ініціативи також знайшли відображення у низці президентських указів: *Executive Order 8802* (1941) [7], який забороняв расову дискримінацію в оборонній промисловості, та *Executive Order 11246* (1965) [49], що запроваджував політику рівних можливостей при працевлаштуванні. Ці документи демонструють поступову еволюцію федеральної влади від нейтралітету до активного втручання у сферу громадянських прав.

Кульмінацією законодавчих реформ стали акти Конгресу 1960-х рр.:

(1964) [2], який забороняв дискримінацію у сфері освіти, праці та публічних послуг;

(1965) [3], що забезпечив реальний доступ афроамериканців до виборчого процесу;

(1968) [4], який заборонив дискримінацію на ринку житла.

Важливе місце посідають звіти урядових комісій, зокрема *To Secure These* федеральну владу розробити комплексну політику протидії расизму, а другий уперше відкрито визнав, що США перетворюються на «дві окремі нації — білу і чорну, розділені й нерівні».

У контексті дослідження джерел важливо відзначити, що більшість цих документів супроводжувалася широким суспільним обговоренням, відгуками у пресі, резонансними промовама політиків і громадських діячів. Тому офіційні джерела слід аналізувати не ізольовано, а у взаємодії з медійними й мемуарними матеріалами, які формували сприйняття цих рішень суспільством.

Архіви та документи громадських організацій

Друга за значенням група джерел — це матеріали громадських об'єднань, що стали основою руху за громадянські права. Архіви таких організацій, як

(

Документи NAACP — це передусім річні звіти, меморандуми, протоколи конференцій і листування між керівниками регіональних відділень [11; 14].

Вони дають змогу простежити, як еволюціонувала тактика організації від судових позовів у 1930-х рр. до масових протестів у 1950–1960-х.

)

Матеріали CORE містять відомості про так звані *Freedom Rides* — поїздки міжрасових груп активістів автобусами Півднем США у 1961 році. У цих звітах збережено докладні описи арештів, нападів і реакції місцевої влади, що є безцінним джерелом для дослідження регіональних відмінностей у ставленні до десегрегації (SNCC), містять унікальні відомості про стратегію протесту, внутрішні суперечки, фінансування та взаємодію з урядом. [17].

NCC, утворений студентами у 1960 році, залишив після себе потужний документальний спадок — листи, внутрішні інструкції, заяви та прес-релізи [103]. Ці документи свідчать про молодіжну динаміку руху, радикалізацію

настроїв наприкінці 1960-х і поступовий перехід від ненасильницької риторики до гасел «Black Power».

SCLC, очолювана Мартіном Лютером Кінгом, зберегла сотні стенограм виступів, листів до урядовців і стратегічних планів кампаній у Бірмінгемі, Сельмі, Чикаго. Усі ці документи нині зібрані в *King Papers Project* при Стенфорді, що дозволяє дослідникам відстежувати розвиток ідей ненасильницького спротиву.

Важливим джерелом є також документи ФБР — зокрема *FBI Surveillance* контролю, але дають цінну інформацію про масштаб спостереження й тиск на активістів.

Мемуарна, епістолярна та біографічна література

Окремий пласт джерел становлять мемуари, автобіографії, промови та листування лідерів руху. Ці тексти є водночас особистими свідченнями і політичними документами, що формували колективну пам'ять про боротьбу.

Серед найважливіших варто відзначити:

- “*Stride Toward Freedom*” Мартіна Лютера Кінга [52] — опис бойкоту автобусів у Монтгомері 1955–1956 рр., який став символом ненасильницького опору;
- “*The Autobiography of Malcolm X*” [55] — один із найвпливовіших текстів XX століття, який розкриває радикальну альтернативу реформістському підходу Кінга;
- “*Rosa Parks: My Story*” [53] — мемуари жінки, чий вчинок започаткував масовий протест;
- “*Ready for Revolution*” Стоклі Кармайкла [58] — детальний опис становлення руху “Black Power”.

Ці джерела демонструють, що афроамериканський рух не був монолітним. Морально-релігійний пафос Кінга контрастував із революційним гуманізмом Малкольма Ікса та прагматизмом молодіжних активістів.

Помітну роль мають також проповіді, листи та промови. “Letter from Birmingham Jail” (1963) — найвідоміший документ епістолярного жанру, у якому Кінг формулює філософію громадянської непокори, стверджуючи, що «несправедливий закон — це закон, який не узгоджується з моральним законом Бога».

Мемуари активістів і простих учасників — від щоденників учительок, які підтримували десегрегацію шкіл, до інтерв'ю ветеранів руху у збірках *Voices* емоційний і людський вимір, дозволяючи реконструювати повсякденну сторону протесту.

Періодика та аудіовізуальні джерела

Важливу групу джерел становить **періодика** — національні й регіональні газети, журнали, радіо- та телемовлення, які відображали суспільну реакцію на події руху за громадянські права.

Газети *The New York Times*, *Washington Post*, *The Chicago Defender*, *Los Angeles* регулярно висвітлювали протести, судові процеси, арешти та звернення лідерів руху. У статтях і редакційних колонках цих видань можна простежити поступову зміну громадської думки — від обережного скепсису до відкритої підтримки.

Особливу роль відіграла **афроамериканська преса**, яка формувала внутрішню солідарність і створювала альтернативну інформаційну реальність для темношкілої громади. Газети *Chicago Defender* та *Atlanta Daily*

кампаній, публікуючи заклики до бойкотів або фінансової підтримки арештованих активістів [113, с. 129].

Вагомий джерельний потенціал мають фотографічні та відеоджерела, серед яких кадри маршу на Вашингтон 1963 року, сидячі протести у Грінсборо, виступ Мартіна Лютера Кінга «I Have a Dream». Завдяки появі телебачення у 1950–1960-х роках рух за громадянські права став першим масовим протестом, який одночасно спостерігала вся країна. Це зробило боротьбу публічною, морально легітимною і неможливою для ігнорування.

Фотографії Денніса Хоппера, Гордана Парка, Боба Адельмана та інших стали візуальними іконами епохи, а кінодокументалістика, представлена фільмами “*Eyes on the Prize*” (1987), “*Freedom Riders*” (2010) та “*King in the Wilderness*” (2018), сприяє сучасному переосмисленню руху через призму візуальної історії.

Усно-історичні джерела

Важливою складовою є **усна історія** — інтерв’ю, спогади, усні розповіді безпосередніх учасників подій. Збірки *Voices of Freedom, Civil Rights* журналістів і звичайних громадян.

Ці свідчення є унікальними, бо фіксують «емоційні ландшафти» епохи — страх, натхнення, солідарність, віру у справедливість. Усні джерела дозволяють простежити трансформацію цінностей у середовищі афроамериканської громади: від прагнення до адаптації в межах системи — до усвідомлення необхідності її радикальної зміни.

Усно-історичні свідчення використовуються сучасними дослідниками не лише як ілюстративний матеріал, а як повноцінне історичне джерело. У цьому контексті особливу вагу має методологія, запропонована Алдоном

Моррісом і Дугласом МакАдамом: аналіз особистих наративів через категорії колективної дії та соціальної пам'яті [104, с. 63].

Міжнародні документи і контекст

Рух за громадянські права у США мав чітко виражений міжнародний вимір. Його учасники активно посилалися на **універсальні стандарти прав людини**, зокрема:

- *Universal Declaration of Human Rights* (1948) [51];
- *International Covenant on Civil and Political Rights* (1966);
- *Declaration on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination* (1963).

Ці документи створили правовий і моральний контекст, у якому афроамериканські активісти могли обґрунтовувати свої вимоги, апелюючи до міжнародної громадськості.

Водночас ООН і ЮНЕСКО у 1950–1970-х рр. опублікували серію звітів, які розкривали соціальні наслідки расизму. Зокрема, праця *The Race Question* (1950), підготовлена під егідою ЮНЕСКО, заперечувала біологічне підґрунтя расової ієрархії, що мало вагомий вплив на формування глобального антирасистського дискурсу.

Джерела в українських і європейських дослідженнях

В українських історичних студіях питання джерел руху за громадянські права здебільшого розглядаються у межах порівняльних досліджень. Дослідники акцентують на тому, що історія боротьби афроамериканців стала прикладом ефективного використання правових і громадських механізмів для досягнення соціальних змін.

У публікаціях Пахомової Т. В. [78, с. 140] та Гаврищука В. М. [82, с. 74] джерельна база класифікується за типами — нормативно-правові акти, судові рішення, публіцистика, візуальні джерела — і розглядається як модель для

аналізу правозахисного руху в інших країнах.

Юрій Конончук [84, с. 91] наголошує, що саме розмаїття джерел — від офіційних актів до проповідей і музичних творів — робить історію афроамериканського визвольного руху унікальним прикладом синтезу політичної та культурної дії.

Європейські історики (М. Деккер, Г. Нагель, С. Так) використовують американські джерела у порівняльному ключі — як взірць громадянського активізму, що вплинув на антиколоніальні рухи у Франції, Португалії, ПАР.

Таким чином, у сучасному науковому обігу сформувався **міжнародний корпус джерел**, який дозволяє вивчати боротьбу афроамериканців не лише як національний феномен, а як частину глобального процесу деколонізації та формування прав людини.

Висновки до розділу 1

Історіографія й джерельна база дослідження сегрегації в США відображають поступовий перехід від нормативного опису подій до глибокого аналізу структурних чинників расової нерівності. Від ранніх робіт Дюбуа й Мірдаля до сучасних праць Александер, Сугрю та МакАдама — дослідження демонструють багаторівневу природу дискримінації, що поєднує соціальні, економічні, політичні та культурні аспекти.

Джерела свідчать про те, що рух за громадянські права був не лише політичною кампанією, а морально-культурною революцією, яка змінила саму структуру американської демократії.

Сучасна наука використовує ці матеріали для міждисциплінарного аналізу: поєднує кліометрію, контент-аналіз, усну історію, візуальні студії. В українських дослідженнях цей досвід набуває особливої актуальності як приклад суспільної мобілізації проти системної нерівності.

Таким чином, розділ 1 окреслює не лише історію дослідження теми, а й методологічний фундамент, на якому базується подальший аналіз у роботі.

РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ СЕГРЕГАЦІЇ В США

Расова сегрегація афроамериканців у Сполучених Штатах Америки не виникла раптово у 1950–1960-х рр. Вона була результатом тривалого історичного процесу, у якому поєдналися спадщина колоніального рабства, економічна зацікавленість у використанні підневільної праці, політичні компроміси між федеральною владою та південними штатами, релігійні інтерпретації соціальної ієрархії, а також культурні уявлення про «расову» відмінність. Тому дослідження руху за громадянські права потребує попереднього аналізу тих історичних умов, які зробили сегрегаційну систему можливою, стійкою та суспільно легітимізованою.

У середині ХХ ст. сегрегація вже мала вигляд оформленої правової та соціальної системи. Проте її коріння сягало значно глибше — доби британської колонізації Північної Америки, формування плантаційного господарства, становлення рабовласницьких штатів і післявоєнної кризи Реконструкції. З одного боку, Конституція США та Декларація незалежності апелювали до ідей свободи, народного суверенітету й рівності. З іншого — значна частина американської економіки протягом тривалого часу спиралася на працю поневолених африканців та їхніх нащадків. Ця суперечність стала однією з головних історичних передумов расового конфлікту в США [111, с.

Після скасування рабства у 1865 р. формальне звільнення афроамериканців не означало автоматичного включення їх до політичної нації. Тринадцята, Чотирнадцята і П'ятнадцята поправки до Конституції США створили правові

підстави для свободи, громадянства й виборчих прав, однак їхня реалізація наштовхнулася на опір колишніх рабовласницьких еліт. Завершення Реконструкції у 1877 р. фактично відкрило шлях до відновлення білої політичної монополії на Півдні, а наприкінці XIX ст. вона набула форми законів Джима Кроу, які закріпили принцип расового поділу у повсякденному житті [114, с. 88].

Отже, історичні передумови сегрегації необхідно розглядати не лише як сукупність окремих законів чи упереджень. Вони становили складну систему, у межах якої політична влада, економічні інтереси, культура, релігія, освіта та право взаємно підсилювали одне одного. Саме ця взаємодія пояснює, чому навіть після юридичного скасування рабства дискримінація продовжувала існувати у нових формах і чому її подолання вимагало масової громадянської мобілізації у 1950–1960-х рр.

2.1. Політичні та економічні передумови дискримінації в США

Політичні передумови сегрегації були тісно пов'язані з особливостями формування американської державності. Від часу заснування США питання рабства залишалося однією з найбільш суперечливих проблем політичного розвитку країни. Батьки-засновники проголосили принципи свободи та природних прав, однак не змогли або не захотіли ліквідувати інститут рабства, оскільки це загрожувало єдності нової держави. У результаті американський конституціоналізм із самого початку містив компроміс між ідеєю свободи та фактичним існуванням расового підпорядкування.

Конституція США не використовувала слово «рабство» у прямій формі, проте містила положення, які опосередковано захищали інтереси рабовласницьких штатів. Зокрема, компроміс про «три п'ятих» враховував частину поневоленого населення під час визначення представництва штатів у Конгресі. Це посилювало політичний вплив Півдня, хоча самі поневолені люди не мали жодних політичних прав. Така ситуація засвідчувала глибоку суперечність: афроамериканці використовувалися як демографічний ресурс

для збільшення влади білих еліт, але не визнавалися суб'єктами політичного життя.

Економічною основою цієї системи було плантаційне господарство, насамперед вирощування бавовни, тютюну, рису та цукрової тростини. У південних штатах рабська праця стала головним чинником економічної спеціалізації. Бавовняна економіка, що особливо швидко розвивалася після винайдення бавовноочисної машини наприкінці XVIII ст., зробила рабство не пережитком минулого, а прибутковою складовою модерного ринку. Тому південні еліти розглядали будь-яку критику рабства як загрозу не лише соціальному порядку, а й матеріальним основам свого існування.

У першій половині XIX ст. політична боротьба навколо рабства дедалі більше визначала відносини між Північчю та Півднем. Міссурійський компроміс 1820 р., Компроміс 1850 р., Закон Канзасу-Небраски 1854 р. та інші домовленості були спробами тимчасово врегулювати проблему розширення рабства на нові території. Однак ці компроміси не усували саму суперечність, а лише відклали її загострення. Поступово рабство перетворилося з регіональної практики на центральну проблему американської політичної системи.

Важливою політичною передумовою майбутньої сегрегації стало рішення Верховного Суду у справі *Dred Scott v. Sandford* 1857 р., яке фактично заперечувало можливість афроамериканців бути повноправними громадянами США. Хоча це рішення було скасоване подальшим розвитком конституційного права після Громадянської війни, воно відображало поширене уявлення про те, що чорне населення не належить до політичної спільноти на рівних правах із білими. Така логіка згодом стала підґрунтям для сегрегаційних практик, які вже не спиралися на рабство, але зберігали ідею громадянської неповноцінності афроамериканців.

Громадянська війна 1861–1865 рр. стала переломним моментом в історії США, оскільки поставила питання про рабство у центр національного

виживання. Перемога Півночі та ухвалення Тринадцятої поправки юридично ліквідували рабство. Проте скасування інституту рабства не означало ліквідації расової ієрархії. Колишні рабовласники втратили право власності на людей, але прагнули зберегти контроль над працею, мобільністю, політичною активністю та соціальним становищем афроамериканців. Саме в цьому контексті виникли перші післявоєнні механізми дискримінації.

Період Реконструкції 1865–1877 рр. відкрив можливість для радикального переосмислення американської демократії. Афроамериканці отримали громадянство, право голосу, можливість обиратися до органів влади, створювати школи, церкви, громадські організації. У південних штатах з'явилися темношкірі законодавці, місцеві посадовці, освітні лідери. Ерік Фонер слушно трактує Реконструкцію як першу спробу побудови багаторасової демократії у США [114, с. 88]. Однак ця спроба була короткочасною і наštтовхнулася на масований опір білих консервативних сил.

Реакцією на політичне піднесення афроамериканців стали так звані Black Codes — «чорні кодекси», ухвалені в низці південних штатів одразу після війни. Вони обмежували свободу пересування, право на працю, можливість володіти землею, укладати контракти на рівних умовах і брати участь у громадському житті. Хоча формально афроамериканці вже не були рабами, ці кодекси прагнули відновити залежність колишніх рабів від білих землевласників. Таким чином, дискримінація почала набувати нової форми — не рабовласницької, а правової, адміністративної та економічної.

Федеральна влада певний час протидіяла цим процесам через військову присутність на Півдні, діяльність Бюро звільнених рабів, ухвалення Чотирнадцятої та П'ятнадцятої поправок. Однак політична воля до захисту прав афроамериканців поступово слабшала. Компроміс 1877 р., який завершив президентську кризу та фактично поклав край Реконструкції, мав далекосяжні наслідки. Виведення федеральних військ із Півдня означало, що

захист громадянських прав афроамериканців передавався тим самим місцевим елітам, які були зацікавлені в обмеженні цих прав.

Після завершення Реконструкції у південних штатах почався період так званого «викупу» влади білими демократами. Його сутність полягала у відновленні політичного контролю білих еліт над місцевими урядами, судами, поліцією, школами та виборчими комісіями. Афроамериканці поступово витіснялися з політичного життя через податки на голосування, тести на грамотність, майнові цензи, «дідівські застереження» та інші інструменти. Формально ці обмеження часто не містили прямої згадки про расу, але на практиці були спрямовані саме проти чорних виборців.

П'ятнадцята поправка забороняла позбавляти громадян виборчих прав за ознакою раси, кольору шкіри чи попереднього стану рабства. Проте штати знаходили обхідні механізми. Тести на грамотність могли застосовуватися вибірково, а реєстраційні процедури ускладнювалися настільки, що більшість афроамериканців не могла пройти їх без перешкод. Унаслідок цього на початку ХХ ст. політична участь чорного населення на Півдні була майже повністю зруйнована. Саме така політична безправність стала одним із головних чинників тривалості сегрегаційного режиму.

Ключовим юридичним моментом у формуванні сегрегації стало рішення Верховного Суду США у справі *Plessy v. Ferguson* 1896 р. Суд визнав конституційною практику расового розділення за умови, що окремі установи для білих і чорних нібито є «рівними» [6]. Принцип «*separate but equal*» — «роздільно, але рівно» — на практиці легітимізував нерівність, оскільки роздільні школи, транспорт, лікарні, бібліотеки й інші заклади майже ніколи не були рівноцінними. Рішення *Plessy v. Ferguson* надало сегрегації правову санкцію та закріпило її на десятиліття.

Після цього рішення південні штати почали активно розбудовувати систему законів Джима Кроу. Вони регулювали не лише освіту чи транспорт, а й майже всі сфери повсякденного життя: ресторани, готелі, театри, парки,

лікарні, кладовища, зали очікування, питні фонтани, вбиральні. Сегрегація була не просто способом «розділення» груп населення. Вона виконувала символічну функцію — щоденно нагадувала афроамериканцям про їхнє підпорядковане становище, а білим — про їхній привілейований статус.

Економічні передумови сегрегації після скасування рабства були пов'язані з необхідністю для південних еліт зберегти дешеву та контрольовану робочу силу. Одним із головних механізмів став *sharecropping* — система оренди землі за частину врожаю. Формально колишні раби ставали самостійними орендарями, але фактично залишалися у борговій залежності від землевласників і торговців. Через завищені ціни на інструменти, насіння, харчі та кредит афроамериканські родини часто не могли вийти з боргів протягом багатьох років.

Ця система підтримувала економічну нерівність і позбавляла афроамериканців можливості накопичувати власність. Земля залишалася в руках білих власників, а чорні працівники були прив'язані до сільськогосподарської праці з низьким рівнем оплати. У такий спосіб післявоєнна економіка Півдня відтворювала основну логіку рабовласницького суспільства: праця афроамериканців залишалася джерелом прибутку для білих еліт, а соціальна мобільність чорного населення штучно обмежувалася.

Ще одним економічним інструментом контролю стала система *convict leasing* — передавання ув'язнених у примусову працю приватним компаніям або землевласникам. Після скасування рабства Тринадцята поправка забороняла примусову працю, окрім випадків покарання за злочин. Цей виняток створив можливість для зловживань. Афроамериканців часто арештовували за дрібні або штучно сконструйовані правопорушення, після чого їхня праця використовувалася у шахтах, на будівництві, залізницях чи плантаціях. Така практика стала одним із мостів між рабством і пізнішими формами расового контролю [115, с. 44].

Економічна дискримінація не обмежувалася Півднем. У північних і західних штатах, де формальна сегрегація була менш поширеною, існували інші механізми виключення. Афроамериканці часто мали доступ лише до низькооплачуваної праці, стикалися з відмовами при наймі, профспілковою дискримінацією та житловою ізоляцією. Томас Сутрю переконливо показав, що боротьба за громадянські права не була винятково південним явищем: у містах Півночі нерівність підтримувалася через ринок житла, шкільні райони, банківське кредитування та міську політику [88, с. 183].

Особливе значення мала житлова дискримінація. У ХХ ст. афроамериканці дедалі активніше мігрували з Півдня до промислових міст Півночі та Середнього Заходу. Велика міграція змінила демографічну карту США, але не забезпечила рівності. У багатьох містах чорне населення концентрувалося у перенаселених районах із гіршими житловими умовами, слабшою інфраструктурою та обмеженим доступом до якісних шкіл. Банки, ріелтори, муніципальна влада й приватні домовласники часто діяли спільно, підтримуючи расові кордони міського простору.

Практика *redlining*, тобто позначення районів із високою часткою афроамериканського населення як «ризикованих» для кредитування, обмежувала можливість чорних родин купувати житло та накопичувати капітал. Хоча ця практика стала особливо помітною у ХХ ст., її коріння пов'язане з давнішими уявленнями про расову ієрархію та економічну «небажаність» темношкірих мешканців. Через це сегрегація у сфері житла мала довготривалі наслідки: нерівність у власності, доступі до освіти, безпеці та міських ресурсах.

Освіта була ще одним ключовим полем дискримінації. Після рішення *Plessy v. Ferguson* штати отримали можливість утримувати окремі школи для білих і чорних дітей. Формально вони мали бути рівними, але в реальності школи для афроамериканців отримували значно менше фінансування, мали гірші будівлі, підручники, обладнання та меншу кількість учителів. Нерівність в освіті

відтворювала економічну нерівність, оскільки обмежувала професійні перспективи наступних поколінь. Тому у 1954 р. справа *Brown v. Board of Education* стала таким принциповим ударом по всій системі сегрегації [1].

Політична система Півдня також підтримувала дискримінацію через однопартійне домінування. У багатьох штатах Демократична партія фактично контролювала вибори, а праймеріз мали вирішальне значення. Водночас афроамериканців не допускали до участі у цих процесах або обмежували через реєстраційні бар'єри. Це означало, що навіть там, де формально існували демократичні процедури, значна частина населення була усунута від реального впливу на владу.

Відсутність політичного представництва мала прямі соціальні наслідки. Афроамериканські громади не могли ефективно впливати на розподіл бюджетних коштів, призначення суддів, діяльність поліції, освітню політику чи інфраструктурні рішення. Місцеві органи влади ухвалювали рішення без урахування інтересів чорного населення, а судова система часто не забезпечувала рівного захисту законом. Таким чином, політична дискримінація перетворювалася на економічну, освітню та правову нерівність.

У першій половині ХХ ст. федеральна влада не завжди була послідовною у питанні громадянських прав. З одного боку, адміністрації окремих президентів робили кроки до обмеження дискримінації. Наприклад, *Executive Order 8802* 1941 р. заборонив расову дискримінацію в оборонній промисловості [7]. З іншого боку, федеральний уряд часто уникав прямого конфлікту з південними політиками, від підтримки яких залежали важливі законодавчі ініціативи. Це створювало ситуацію, коли конституційні принципи рівності існували поряд із терпимістю до місцевої дискримінації.

Друга світова війна стала важливим каталізатором змін. Афроамериканці служили в армії, працювали в оборонній промисловості, брали участь у боротьбі проти нацизму, але вдома залишалися об'єктами дискримінації. Ця

суперечність дала поштовх кампанії «Double V» — перемоги над фашизмом за кордоном і над расизмом удома. Після війни дедалі очевиднішою ставала моральна несумісність американської демократичної риторики з внутрішньою сегрегаційною практикою.

Початок холодної війни також вплинув на політичний контекст. США позиціонували себе як лідера «вільного світу», однак расова дискримінація підривала їхній міжнародний авторитет. Радянська пропаганда активно використовувала факти сегрегації та насильства проти афроамериканців як доказ лицемірства американської демократії. Мері Дудзьяк довела, що зовнішньополітичний імідж США став одним із чинників, який змушував федеральну владу активніше реагувати на проблему громадянських прав [89, с. 98].

У 1947 р. президентський комітет з громадянських прав опублікував звіт *To Secure These Rights*, у якому закликав до посилення федерального захисту прав громадян, боротьби з лінчуванням, дискримінацією у виборах, освіті та працевлаштуванні [47]. Хоча багато рекомендацій не були одразу реалізовані, сам документ засвідчив зміну офіційного дискурсу. Расова дискримінація дедалі частіше розглядалася не як локальна проблема Півдня, а як загальнонаціональний виклик американській демократії.

Отже, політичні та економічні передумови сегрегації були взаємопов'язаними. Політичне усунення афроамериканців від влади дозволяло зберігати економічну залежність, а економічна вразливість ускладнювала політичну самоорганізацію. Сегрегація була вигідною для тих груп, які контролювали землю, працю, місцеві бюджети, суди й освітні установи. Тому її подолання вимагало не лише морального протесту, а й руйнування цілої системи інституційних переваг.

До середини ХХ ст. політичні й економічні механізми дискримінації створили глибоку структурну нерівність. Афроамериканці були формально громадянами, але часто не могли голосувати, навчатися у рівних умовах,

отримувати якісну роботу, купувати житло в бажаних районах або розраховувати на справедливий суд. Цей розрив між формальною демократією та реальною нерівністю став одним із головних чинників активізації руху за громадянські права у 1950–1960-х рр.

2.2. Культурні й релігійні передумови

Культурні та релігійні передумови сегрегації були не менш важливими, ніж політичні й економічні. Якщо закони та інститути визначали формальні межі правового статусу афроамериканців, то культура й релігія формували повсякденні уявлення про «нормальність» расового поділу. Сегрегація трималася не лише на примусі, а й на системі символів, міфів, звичок, мовних практик і моральних виправдань, які робили нерівність прийнятною для значної частини білого населення.

Однією з найдавніших культурних передумов расової дискримінації було уявлення про «інакшість» людей африканського походження. У колоніальну добу європейці часто пояснювали поневолення африканців через нібито цивілізаційну, релігійну або культурну «нижчість». Згодом ці уявлення були посилені псевдонауковими расовими теоріями XIX ст., які намагалися представити соціальну нерівність як природну. Такі теорії не були нейтральними знаннями: вони обслуговували конкретні політичні та економічні інтереси, виправдовуючи рабство, колоніалізм і сегрегацію.

У XIX ст. расова ієрархія дедалі частіше обґрунтовувалася мовою науки. Популярними були краніометрія, соціальний дарвінізм, теорії «цивілізаційної зрілості» та інші концепції, які стверджували існування природної переваги білих. Сучасна наука давно відкинула ці ідеї, однак у свій час вони мали великий вплив на шкільні підручники, публіцистику, політичні промови й побутові переконання. Завдяки цьому расизм здавався не лише забобою, а нібито раціональним поясненням суспільного порядку.

Культурна легітимація сегрегації проявлялася у стереотипах, які приписували афроамериканцям певні «природні» риси: інтелектуальну обмеженість, соціальну незрілість, емоційність або нездатність до самоврядування. Ці стереотипи були необхідні для виправдання нерівності. Якщо групу населення представляли як таку, що нібито не здатна до повної громадянської участі, то обмеження її прав подавалося не як несправедливість, а як «захист порядку». Саме так формувалася психологічна основа сегрегаційного суспільства.

Важливу роль відігравала масова культура. Театр менестрелів, карикатури, популярні пісні, реклама, дитячі книжки та раннє кіно часто відтворювали принизливі образи афроамериканців. Вони закріплювали уявлення про чорних як про комічних, залежних або небезпечних персонажів. Такі образи не були безневинними: вони впливали на сприйняття реальних людей, знижували емпатію до їхніх страждань і робили соціальну нерівність емоційно прийнятною для білої аудиторії.

Особливо значущим був фільм «Народження нації» 1915 р., який романтизував білий південний націоналізм і подавав Реконструкцію як період хаосу, спричиненого політичною участю афроамериканців. Хоча сучасний погляд оцінює цей фільм як відверто расистський, у свій час він мав величезний суспільний резонанс і сприяв відродженню Ку-клукс-клану. Цей приклад показує, наскільки сильно культурні продукти могли впливати на політичні настрої та легітимацію насильницького захисту сегрегаційного порядку.

Міфологія «Старого Півдня» також була важливим елементом культурних передумов сегрегації. У ній рабовласницьке суспільство зображувалося як гармонійний світ патріархальної турботи, честі та стабільності. Рабство представлялося не як система примусу, а як нібито «взаємна залежність» між білими господарями і чорними працівниками. Після Громадянської війни така

пам'ять допомагала білим південцям уникати моральної відповідальності за рабство та виправдовувати нові форми контролю над афроамериканцями.

Цей міф був тісно пов'язаний з ідеологією Lost Cause — «втраченої справи» Конфедерації. Її прихильники стверджували, що Південь воював не за збереження рабства, а за права штатів, традиції та місцеву автономію. Насправді така інтерпретація приховувала центральну роль рабства у конфлікті. Проте у культурній пам'яті Півдня вона стала надзвичайно впливовою: пам'ятники, шкільні програми, свята, ветеранські організації та місцеві ритуали відтворювали образ Конфедерації як шляхетної, а не рабовласницької справи.

Культурна сегрегація починалася з дитинства. Білі та чорні діти навчалися в різних школах, користувалися різними бібліотеками, відвідували різні церкви, сиділи в різних частинах транспорту. Такий порядок формував уявлення, що расовий поділ є природною частиною світу. Для білих дітей він закріплював почуття переваги; для афроамериканських — досвід приниження та обмеження. Вільям Дюбуа назвав цей психологічний стан «подвійною свідомістю», коли афроамериканець змушений бачити себе одночасно власними очима й очима суспільства, яке його знецінює [76, с. 55].

Мова також була інструментом сегрегації. Самі позначення «white» і «colored» у публічному просторі були не просто інформаційними написами, а символами влади. Вони постійно нагадували, хто має право на кращі місця, сервіси, школи, вагони чи зали очікування. У такому контексті сегрегація була не лише системою фізичного розділення, а й системою щоденного символічного контролю. Вона дисциплінувала поведінку людей через знаки, правила етикету, звертання, заборони й очікування.

Релігійний чинник у формуванні сегрегації був суперечливим. З одного боку, християнство використовувалося для виправдання рабства й расового поділу. Частина білих протестантських церков на Півдні трактувала соціальну ієрархію як встановлений Богом порядок, а біблійні сюжети

використовувалися для обґрунтування покори. З іншого боку, саме християнська традиція стала одним із головних джерел афроамериканського опору, ідеї гідності та ненасильницької боротьби. Тому релігію не можна розглядати лише як інструмент пригнічення; вона була також ресурсом визволення.

У добу рабства рабовласники часто заохочували ті форми християнства, які наголошували на слухняності, терпінні й послуху. Водночас вони остерігалися біблійних мотивів визволення, зокрема історії виходу євреїв з Єгипту, яка могла надихати поневолених на боротьбу. Афроамериканці, однак, переосмислювали християнство у власний спосіб. Для них Бог часто поставав не гарантом соціальної ієрархії, а визволителем пригноблених. Саме ця інтерпретація згодом стала важливою духовною основою руху за громадянські права.

Після скасування рабства чорні церкви стали центральними інституціями афроамериканського життя. Вони виконували не лише релігійні, а й освітні, соціальні, політичні та культурні функції. У церквах створювалися школи, благодійні організації, взаємодопомогові мережі, політичні гуртки. Через те, що афроамериканці були витіснені з багатьох білих інституцій, власні церковні громади стали простором автономії, гідності та лідерства. Гейро Вілмор підкреслював, що чорна релігійність нерозривно пов'язана з радикальним прагненням свободи [112].

У той самий час білі церкви Півдня часто залишалися опорою сегрегаційного порядку. Чимало пасторів або відкрито підтримували расовий поділ, або закликали не втручатися в «політичні» питання. Релігійна мова використовувалася для збереження статус-кво: мир трактувався як відсутність протесту, порядок — як покора існуючим законам, а «поступовість» — як морально прийнятне відкладання рівності на невизначене майбутнє. Саме проти такої позиції Мартін Лютер Кінг виступив у «Листі з Бірмінгемської в'язниці», де обґрунтував моральне право на громадянську непокору [10].

Розкол церков за расовою ознакою мав давню історію. Афроамериканські методистські, баптистські та інші громади виникали у відповідь на дискримінацію в білих церквах. Вони давали чорному населенню можливість формувати власну богословську мову, власні стилі проповіді, музики та громадської організації. Саме з цих церков вийшла значна частина лідерів руху за громадянські права. Мартін Лютер Кінг, Ральф Абернаті, Фред Шаттлсворт та інші діячі були не лише політичними активістами, а й пасторами, для яких боротьба за рівність мала релігійно-моральний сенс.

Особливе значення мала проповідницька традиція чорної церкви. Вона поєднувала біблійні сюжети, риторику справедливості, колективну пам'ять про страждання та надію на визволення. Така традиція формувала здатність до мобілізації, оскільки проповідь була не лише духовним зверненням, а й політичним закликком. У 1950–1960-х рр. саме церковні мережі забезпечували організацію бойкотів, маршів, збору коштів, правової допомоги та інформаційної підтримки.

Культурні передумови сегрегації також включали страх перед соціальним зміщенням. Одним із найстійкіших елементів расистської ідеології було уявлення про необхідність «захисту» білої спільноти від міжрасових контактів, особливо у сфері шлюбу, освіти та спільного проживання. Закони проти міжрасових шлюбів існували в багатьох штатах аж до рішення *Loving v. Virginia* 1967 р. Вони демонстрували, що сегрегація була спрямована не лише на розділення публічних послуг, а й на контроль над інтимною, сімейною та демографічною сферою.

Цей страх часто маскувався мовою «традиції» або «моралі», але фактично був способом збереження расових кордонів. Біле суспільство Півдня розглядало будь-яке порушення цих кордонів як загрозу власній ідентичності. Тому вимоги афроамериканців навчатися у спільних школах, користуватися спільним транспортом чи голосувати на виборах сприймалися не лише як

юридичні претензії, а як виклик усьому культурному порядку. Саме цим пояснюється гострота опору десегрегації.

Сегрегація підтримувалася й через систему соціального етикету.

Афроамериканці мали поступатися місцем білим, використовувати принизливі форми звертання до білих дорослих, уникати прямого зорового контакту, входити через окремі двері, чекати в окремих чергах. Ці практики не завжди були записані в законах, але діяли як неписані правила. Вони формували культуру підпорядкування, у якій расова нерівність відтворювалася щодня через поведінку, жести й очікування.

У культурному житті афроамериканців водночас формувалися альтернативні простори гідності. Чорна преса, література, музика, церкви, братські організації, коледжі та клуби ставали середовищами, де афроамериканці могли осмислювати власний досвід не через призму білих стереотипів, а через ідеї солідарності й самоповаги. Гарлемський ренесанс 1920-х рр. був одним із прикладів такого культурного самоствердження. Він показав, що афроамериканська культура є не периферійною, а центральною складовою американської модерності.

Цей культурний розвиток мав політичне значення. Література, джаз, блюз, госпел, публіцистика й театр створювали мову, якою можна було говорити про свободу, біль, пам'ять і надію. Робін Келлі наголошував, що чорна радикальна уява була не лише реакцією на пригнічення, а й творчим баченням іншого майбутнього [105, с. 92]. У такому контексті культура була не другорядним тлом політичної боротьби, а одним із її джерел.

Важливим чинником стала й освіта в історично чорних коледжах та університетах. Такі інституції, як Говардський університет, Морган-коледж, Фіск, Моргаус та інші, виховували покоління афроамериканських інтелектуалів, юристів, учителів, пасторів і активістів. Саме освічена чорна еліта відіграла важливу роль у юридичних кампаніях NAACP, підготовці

судових справ, організації студентських протестів і формуванні ідеології рівності.

Однак доступ до освіти залишався нерівним. Сегреговані школи не лише давали менше знань, а й передавали дітям повідомлення про їхню нібито нижчу соціальну цінність. Тому у справі *Brown v. Board of Education* Верховний Суд звернув увагу не лише на матеріальні відмінності між школами, а й на психологічний вплив сегрегації на дітей [1]. Це рішення стало важливим, бо поставило під сумнів саму культурну логіку расового поділу: окремість у сфері освіти не може бути рівною, якщо вона закріплює почуття меншовартості.

Релігійні й культурні передумови сегрегації були пов'язані також із поняттям американської винятковості. США часто уявляли себе країною свободи, демократії та можливостей. Проте для афроамериканців ця обіцянка була неповною. Ганнер Мірдаль назвав це «американською дилемою»: суперечністю між високими демократичними ідеалами й реальною практикою расової нерівності [103, с. 47]. Саме ця моральна суперечність стала одним із головних аргументів руху за громадянські права. Активісти не лише критикували США, а й вимагали, щоб країна нарешті відповідала власним принципам.

У цьому контексті особливого значення набув ненасильницький протест. Його моральна сила полягала в тому, що він викривав несправедливість сегрегаційного порядку перед усім суспільством. Коли мирні демонстранти вимагали лише права сидіти в автобусі, навчатися у школі чи зареєструватися виборцями, жорстка реакція місцевої влади показувала глибину системної нерівності. Релігійна мова любові, жертвності та справедливості робила цей протест зрозумілим для широкої аудиторії, зокрема для білих християн Півночі.

Водночас не всі афроамериканські діячі поділяли інтеграціоністську та християнсько-ненасильницьку модель. Малкольм Ікс, Нація ісламу, пізніше

рух Black Power наголошували на самозахисті, чорній гордості, економічній автономії та критиці білого лібералізму. Їхня поява також мала культурні передумови. Вона була реакцією на тривалий досвід приниження, повільність реформ і розчарування в обіцянках інтеграції. Отже, афроамериканський спротив не був монолітним, але всі його напрями виростили з досвіду сегрегаційного суспільства [97, с. 75–89].

Слід також враховувати гендерний вимір культурних передумов. Расова сегрегація по-різному впливала на чоловіків і жінок. Афроамериканські жінки стикалися з подвійною дискримінацією — расовою та гендерною. Вони часто працювали у сфері домашньої праці, були економічно вразливими, але водночас відігравали ключову роль у церквах, школах, місцевих організаціях і протестних кампаніях. Сучасна історіографія підкреслює, що без діяльності Елли Бейкер, Даян Неш, Розі Паркс, Фанні Лу Геймер та багатьох інших жінок рух за громадянські права не мав би такого масштабу [116; 117].

Культурні стереотипи щодо чорних жінок також служили виправданню нерівності. Вони часто зображувалися або як прислуга, або як морально підозрілі фігури, що позбавляло їх суспільної суб'єктності. Проти цього афроамериканські активістки формували альтернативну етику гідності, праці, материнства, освіти та громадянської відповідальності. Таким чином, боротьба проти сегрегації була також боротьбою проти принизливих культурних образів.

Культура страху була ще одним важливим чинником. Афроамериканці знали, що порушення расових правил могло призвести до звільнення, виселення, арешту або фізичної загрози. Однак цей страх не завжди був прямо закріплений у законі. Він передавався через родинні історії, місцеву пам'ять, поведінкові поради батьків дітям, обережність у спілкуванні з білими посадовцями. Сегрегація діяла не лише як зовнішній примус, а й як внутрішньо засвоєна система обмежень.

Тому подолання сегрегації вимагало не лише зміни законів, а й зміни свідомості. Рух за громадянські права мав зруйнувати культурну очевидність расового поділу. Сидячі протести, бойкоти, марші, реєстраційні кампанії виборців і шкільна десегрегація були не лише політичними акціями. Вони були публічними ритуалами нового громадянства, у яких афроамериканці демонстрували право бути видимими, рівними й активними учасниками національного життя.

Таким чином, культурні й релігійні передумови сегрегації мали подвійний характер. Вони, з одного боку, сприяли збереженню расової ієрархії через стереотипи, псевдонауку, міфи Півдня, релігійні виправдання покори та повсякденний етикет підпорядкування. З іншого боку, саме культура й релігія афроамериканської громади стали джерелами опору: чорна церква, преса, музика, освіта, богослов'я визволення та традиція громадської самоорганізації створили моральний фундамент майбутнього руху за громадянські права.

Висновки до розділу 2

Історичні передумови виникнення сегрегації в США були багаторівневими та тривалими. Вони сформувалися на перетині рабовласницької спадщини, політичних компромісів, економічної експлуатації, правових рішень, культурних стереотипів і релігійних інтерпретацій. Скасування рабства після Громадянської війни стало необхідним, але недостатнім кроком до рівності. Колишні рабовласницькі еліти швидко виробили нові механізми контролю, які дозволили зберегти підпорядковане становище афроамериканців без формального інституту рабства.

Політичні передумови дискримінації проявилися у позбавленні афроамериканців реального доступу до влади. Після завершення Реконструкції південні штати створили систему виборчих бар'єрів, однопартійного контролю, місцевого адміністративного тиску та юридично санкціонованої сегрегації. Рішення *Plessy v. Ferguson* 1896 р. надало цій

системі конституційну легітимацію, закріпивши принцип «роздільно, але рівно», який на практиці означав роздільно й нерівно [6].

Економічні передумови були пов'язані з прагненням зберегти дешеvu, залежну та контрольовану робочу силу. Системи sharecropping, боргової залежності, дискримінації на ринку праці, житлового виключення й нерівного доступу до освіти відтворювали соціальну нерівність із покоління в покоління. Навіть поза межами Півдня афроамериканці стикалися з де-факто сегрегацією у містах, школах, профспілках і житлових районах [88, с. 183].

Культурні та релігійні чинники забезпечували моральну й символічну підтримку сегрегаційного порядку. Расові стереотипи, псевдонаукові теорії, міф «Старого Півдня», ідеологія Lost Cause, масова культура та повсякденний етикет формували уявлення про природність расової ієрархії. Частина білих церков виправдовувала або замовчувала дискримінацію, перетворюючи релігію на інструмент збереження статус-кво.

Водночас саме афроамериканська культура й релігійність стали основою опору. Чорні церкви, освітні інституції, преса, музика, громадські організації та традиція проповідницького лідерства створили простір самоорганізації й моральної мобілізації. Це пояснює, чому рух за громадянські права у 1950–1960-х рр. був не лише політичною кампанією, а й глибокою культурно-моральною трансформацією американського суспільства.

Отже, сегрегація в США постала як результат історичного поєднання інституційної влади та культурної легітимації. Її довговічність пояснюється тим, що вона була вбудована у право, економіку, освіту, релігію, міський простір і повсякденні практики. Тому боротьба афроамериканців за громадянські права вимагала комплексного спротиву: судового, політичного, економічного, культурного й морального. Аналіз цих передумов дозволяє краще зрозуміти причини активізації масового руху за рівність у середині ХХ ст., що буде розглянуто у наступному розділі.

РОЗДІЛ 3. МАСОВИЙ РУХ ЗА ГРОМАДЯНСЬКІ ПРАВА У 1950–1960-х рр.

3.1. Причини активізації боротьби за рівність

Активізація боротьби афроамериканців за громадянські права у 1950–1960-х рр. не була випадковим або раптовим явищем. Вона стала результатом тривалого накопичення соціальних суперечностей, які сформувалися ще після завершення Громадянської війни та Реконструкції. Формальне скасування рабства не означало реального входження колишніх рабів та їхніх нащадків до політичної нації на рівних правах. Навпаки, після компромісу 1877 р. південні штати поступово створили систему расового контролю, що поєднувала правові обмеження, економічну залежність, соціальну ізоляцію та насильство. Саме ця система, відома як порядок Джима Кроу, стала історичним тлом для подій середини ХХ ст. [6; 114].

Після Другої світової війни суперечність між демократичною риторикою Сполучених Штатів і расовою реальністю всередині країни стала особливо помітною. США позиціонували себе як лідера вільного світу, захисника прав людини та противника тоталітаризму, однак мільйони афроамериканців у південних штатах не могли вільно голосувати, навчатися в рівних школах, користуватися спільними громадськими просторами або розраховувати на неупереджений суд. У роки холодної війни така невідповідність перетворилася не лише на внутрішню моральну проблему, а й на зовнішньополітичний виклик, адже радянська пропаганда активно використовувала факти расової дискримінації для критики американської демократії [89, с. 97–109; 94, с. 187–201].

Важливою передумовою активізації руху був досвід участі афроамериканців у Другій світовій війні. Чорношкірі солдати воювали за перемогу над нацизмом, але після повернення додому зіштовхувалися з тим самим приниженням, що й до війни. Цей контраст породив так звану кампанію подвійної перемоги — перемоги над фашизмом за кордоном і над расизмом у самих Сполучених Штатах. Участь у війні посилила почуття громадянської

гідності, дисципліну самоорганізації та розуміння того, що рівність не буде подарована зверху, а мусить бути виборена організованим тиском на державу [111, с. 24; 72, с. 99–117].

Економічні зміни також сприяли новій хвилі протестів. У першій половині ХХ ст. відбулася Велика міграція афроамериканців із сільського Півдня до промислових міст Півночі та Заходу. Вона не знищила расизм, однак створила нові умови для політичної мобілізації. У містах афроамериканці отримували доступ до профспілок, церковних мереж, газет, коледжів і громадських організацій. Саме там формувалася прошарок освічених активістів, юристів, пасторів, журналістів і студентів, здатних перетворювати розрізнене невдоволення на організовану політичну дію [88, с. 178–194; 106].

У політичному сенсі важливим стало поступове посилення ролі федеральної влади. У період Нового курсу афроамериканці почали активніше переорієнтовуватися на Демократичну партію, очікуючи від федерального уряду соціального захисту й реформ. Хоча програми Нового курсу не ліквідували расову нерівність, вони змінили очікування щодо ролі держави. Поступово виникла думка, що Вашингтон може і повинен втручатися у справи штатів, коли місцева влада порушує конституційні права громадян. Ця ідея стала важливою під час шкільної десегрегації, захисту виборчих прав і федерального втручання у кризові ситуації на Півдні [47; 45].

Не менш значущим був юридичний наступ, який упродовж десятиліть здійснювала НААСР. Ця організація обрала стратегію поступового руйнування сегрегації через суди. Юристи, зокрема Тергуд Маршалл, послідовно доводили, що доктрина «роздільно, але рівно», закріплена у справі *Plessy v. Ferguson*, є не просто морально неприйнятною, а юридично суперечить принципу рівного захисту законом, гарантованому Чотирнадцятою поправкою [6; 28; 48]. У такому контексті масовий рух 1950–1960-х рр. спирався на вже підготовлений правовий фундамент.

Рішення Верховного Суду у справі *Brown v. Board of Education* 1954 р. стало однією з ключових причин активізації боротьби. Суд визнав, що сегрегація у державних школах є неконституційною, оскільки окремі навчальні заклади за самою своєю природою формують нерівність. Це рішення мало величезний символічний ефект. Воно показало, що найвища судова інстанція країни може стати союзником у боротьбі проти расового поділу. Водночас *Brown* не означав автоматичної десегрегації: місцева влада часто саботувала виконання рішення, а білі сегрегаціоністи вдалися до політики «масового опору» [1; 12; 92, с. 142–157].

Саме опір білих еліт парадоксально прискорив розвиток руху. Чим очевиднішим ставала відмова південних штатів виконувати рішення федеральних судів, тим переконливішою була аргументація активістів: проблема полягає не в окремих випадках дискримінації, а в системному порушенні конституційного порядку. Закриття шкіл, погрози чорношкірим учням, блокування вступу до університетів і політичні заяви губернаторів демонстрували, що сегрегація тримається не лише на звичаях, а й на державній владі штатів [34; 41; 63, с. 112–135].

Важливою причиною активізації боротьби було те, що афроамериканська громада мала розвинену інституційну основу. Передусім йдеться про церкви, які були не лише релігійними установами, а й центрами освіти, взаємодопомоги, збору коштів, політичного обговорення та моральної легітимації протесту. У церковних громадах формувалися лідери, вироблялася мова справедливості, розвивалися навички публічного виступу й організації колективної дії. Тому такі постаті, як Мартін Лютер Кінг, Фред Шаттлсворт, Ральф Абернаті, стали не випадковими політичними діячами, а представниками ширшої традиції чорношкірого релігійного лідерства [25; 112].

У середині ХХ ст. афроамериканська преса також виконувала мобілізаційну функцію. Видання на кшталт *The Chicago Defender*, *Pittsburgh Courier*, *Ebony* і *Jet* поширювали інформацію про випадки насильства, дискримінації, успішні

судові справи та кампанії протесту. В умовах, коли мейнстримна біла преса часто ігнорувала або спотворювала події в афроамериканських громадах, власна преса формувала простір солідарності й допомагала перетворювати локальні події на загальнонаціональні символи [113, с. 129].

Вбивство Емметта Тілла у 1955 р. стало одним із таких символів. Хоча расове насильство на Півдні існувало задовго до цього, саме ця справа набула широкого розголосу й стала моральним шоком для багатьох американців. Обурення викликали не лише обставини злочину, а й безкарність обвинувачених. Для афроамериканської молоді ця подія стала доказом того, що мовчазне пристосування не гарантує безпеки. Вона посилила готовність до відкритого протесту, особливо серед тих, хто вже не бажав чекати поступових реформ [67, с. 56–67; 65, с. 201–250].

Бойкот автобусів у Монтгомері 1955–1956 рр. став першим масштабним прикладом того, як локальний акт спротиву може перерости у тривалу масову кампанію. Відмова Розі Паркс поступитися місцем білому пасажирові була не ізольованою випадковістю, а частиною ширшої атмосфери готовності до протесту. Бойкот показав ефективність економічного тиску, дисципліни, церковної організації й ненасильницької тактики. Упродовж понад року чорношкірі мешканці Монтгомері демонстрували, що можуть не лише протестувати, а й будувати альтернативну систему взаємодопомоги — від спільних поїздок до збору коштів [31; 52].

Монтгомерський бойкот також вивів на національну арену Мартіна Лютера Кінга. Його значення полягало не тільки в особистій харизмі, а й у здатності поєднати релігійну риторику, конституційні аргументи та практику ненасильницького спротиву. Протест був представлений не як прагнення помсти, а як вимога відновити моральний порядок і змусити Америку відповідати власним принципам. Така мова була зрозумілою не лише афроамериканцям, а й частині білих лібералів, релігійних громад і міжнародної аудиторії [52; 65, с. 201–250].

Наприкінці 1950-х рр. важливим чинником стала поява студентського активізму. Молоде покоління афроамериканців, яке мало кращий доступ до освіти, ніж попередники, гостріше сприймало приниження сегрегації. Студенти не хотіли обмежуватися судовими позовами або повільними переговорами. Вони прагнули безпосередньої дії: сидячих протестів, поїздок свободи, реєстраційних кампаній, бойкотів і пікетів. Їхня тактика спиралася на готовність приймати арешти та насильство без відповіді силою, перетворюючи репресії влади на політичний доказ несправедливості системи

Сидячі протести у Грінсборо 1960 р. стали одним із поворотних моментів. Четверо студентів сіли за стійку закладу, де темношкірих не обслуговували, і відмовилися піти. Акція швидко поширилася в інших містах. Її сила полягала у простоті: учасники не вимагали абстрактної революції, а демонстрували абсурдність щоденного приниження. Сам факт мирної присутності чорношкірих студентів у «забороненому» просторі руйнував символічний порядок сегрегації [29; 67, с. 56–67].

Утворення Student Nonviolent Coordinating Committee у 1960 р. стало відповіддю на потребу координувати студентські виступи. SNCC відрізнявся від старших організацій більш горизонтальною структурою, недовірою до надмірної централізації та увагою до місцевих громад. Для студентських активістів важливо було не лише домогтися окремих поступок, а й розвивати політичну самостійність людей, які роками жили під тиском страху. Саме ця організація відіграла величезну роль у кампаніях реєстрації виборців у Міссісіпі, Алабамі та Джорджії [14; 103; 66, с. 145–160].

Значний вплив на активізацію руху мала телевізійна епоха. У 1950–1960-х рр. сцени насильства проти мирних демонстрантів дедалі частіше потрапляли на екрани американців. Побиття учасників маршів, застосування собак, водометів і масових арештів більше не могли залишатися локальною справою. Телебачення перетворювало конфлікт на моральну драму

національного масштабу: глядач бачив не абстрактну «проблему расових відносин», а конкретний контраст між дисциплінованими протестувальниками і жорстокістю місцевої влади [69, с. 210–230].

Економічний вимір боротьби був не менш важливим, ніж правовий. Афроамериканці вимагали не лише права сидіти в автобусі чи навчатися в школі, а й доступу до роботи, справедливої оплати, житла, професійного зростання. Сегрегація підтримувала дешеву й контрольовану робочу силу, особливо на Півдні, де залежність від білих землевласників, роботодавців і місцевих чиновників часто робила політичний протест небезпечним. Тому боротьба за громадянські права від початку мала соціально-економічний зміст, який особливо чітко проявився в кампаніях кінця 1960-х рр. [19; 72, с. 99–117].

Питання виборчих прав стало центральним тому, що без політичного представництва інші здобутки залишалися нестійкими. Подушні податки, тести на грамотність, залякування, економічні репресії та пряме насильство фактично усували афроамериканців від виборів у багатьох округах Півдня. Місцева влада могла зберігати сегрегаційний порядок саме тому, що чорношкірі громадяни не мали можливості впливати на склад судів, шкільних рад, шерифів і законодавчих органів [22; 64, с. 78–93].

У цьому контексті рух за громадянські права був боротьбою за саме поняття громадянства. Афроамериканці вимагали, щоб громадянство означало не лише формальну належність до держави, а реальну здатність користуватися правами, захищати гідність і брати участь у політичному житті. Тому гасла рівності, свободи й справедливості не були зовнішніми абстракціями. Вони відповідали повсякденному досвіду людей, які зіштовхувалися з приниженням у школі, автобусі, лікарні, суді, на роботі й біля виборчої дільниці.

Рух активізувався також через зміну психологічного клімату в самій афроамериканській спільноті. Покоління 1950–1960-х рр. дедалі частіше відмовлялося від логіки виживання через мовчання. Поширювалося

переконання, що страх є інструментом системи, а його подолання — перший крок до політичної свободи. Ця зміна була особливо помітною в місцевих громадах, де літні фермери, учителі, домогосподарки, студенти й пастори брали участь у реєстраційних кампаніях, попри ризик втратити роботу, житло або фізичну безпеку [66, с. 145–160; 113].

Таким чином, причини активізації боротьби за рівність були багаторівневими. Вони включали правові зміни після рішення *Brown*, міжнародний тиск холодної війни, досвід війни, урбанізацію, розвиток афроамериканських інституцій, роль церков і преси, студентську мобілізацію, економічні суперечності та прагнення до реального громадянства. Саме поєднання цих чинників пояснює, чому в 1950–1960-х рр. протест набув масового характеру і перетворився на один із найважливіших демократичних рухів ХХ ст.

3.2. Лідери руху та їхній внесок у досягнення рівності

Рух за громадянські права у США часто асоціюється з кількома всесвітньо відомими постатями, передусім Мартіном Лютером Кінгом, Розою Паркс, Малкольмом Іксом і Джоном Льюїсом. Однак реальна структура руху була набагато складнішою. Його успіх забезпечували не лише харизматичні лідери, а й тисячі місцевих організаторів, пасторів, студентів, учителів, журналістів, юристів, профспілкових діячів і звичайних громадян. Тому аналіз лідерства в цьому русі потребує поєднання двох підходів: вивчення символічних постатей і розуміння ширших мереж громадської самоорганізації [106; 113].

Мартін Лютер Кінг став найвідомішим обличчям ненасильницької боротьби. Його внесок полягав не лише в участі в окремих кампаніях, а й у створенні моральної мови руху. Кінг поєднав християнську етику любові до ближнього, ідеї громадянської непокори Генрі Девіда Торо, практику ненасильства Махатми Ганді та американську конституційну традицію. Завдяки цьому вимога расової рівності була представлена як вимога відновлення

справжнього змісту американської демократії, а не як вузькогруповий інтерес [52; 65, с. 201–250].

Під час бойкоту автобусів у Монтгомері Кінг проявив здатність перетворити локальний конфлікт на національну справу. Він не був єдиним організатором бойкоту, але став його публічним голосом. У промовах Кінг наголошував, що протест не спрямований на приниження білих, а має на меті звільнення всього суспільства від моральної деформації расизму. Такий підхід робив рух відкритим до союзників, зменшував можливість зобразити його як екстремістський і водночас підтримував дисципліну учасників [52].

Створення Southern Christian Leadership Conference у 1957 р. закріпило лідерську роль Кінга та його соратників. SCLC спирався на мережу чорношкірих церков і використовував кампанії прямої дії, щоб примусити владу до переговорів. Організація не замінювала місцеві ініціативи, а намагалася надати їм національного резонансу. Найважливішими стали кампанії в Бірмінгемі, Сент-Огастіні, Сельмі та Чикаго. Через SCLC Кінг і його команда змогли поєднати духовну мобілізацію, медійну стратегію й політичний тиск на федеральну владу [25; 65; 106].

Бірмінгемська кампанія 1963 р. виявила силу й суперечливість ненасильницької стратегії. Місто мало репутацію одного з найжорсткіших центрів сегрегації, а місцева влада на чолі з Юджином «Буллом» Коннором демонстративно застосовувала силу проти протестувальників. Арешти, побиття, використання собак і водометів викликали широкий суспільний резонанс. Саме в ув'язненні під час цієї кампанії Кінг написав «Лист із бірмінгемської в'язниці», у якому обґрунтував моральне право на громадянську непокору перед несправедливим законом [10; 69, с. 210–230].

Роза Паркс посідає особливе місце в історії руху. У масовій пам'яті її часто зображують як втомлену жінку, яка спонтанно відмовилася поступитися місцем у автобусі. Насправді Паркс була досвідченою активісткою NAACP, обізнаною з проблемами расового насильства, правової дискримінації та

організаційної роботи. Її вчинок 1955 р. набув такої сили саме тому, що поєднав особисту гідність, політичну підготовку громади й готовність місцевих організаторів до бойкоту [31; 53].

Роль Паркс важлива ще й тому, що вона показує значення жінок у русі. Жінки часто виконували організаційну роботу, без якої масові кампанії були б неможливими: вели списки учасників, збирали кошти, координували транспорт, готували листівки, забезпечували комунікацію між церквами й родинами. Проте публічна історія довго віддавала перевагу чоловічим постатям. Сучасна історіографія поступово відновлює внесок жінок-організаторок, таких як Елла Бейкер, Даян Неш, Фанні Лу Геймер, Джо Енн Робінсон та інші [95, с. 65–83; 116; 117].

Елла Бейкер була однією з найважливіших стратегинь руху, хоча не завжди опинялася в центрі публічної уваги. Вона працювала в NAACP, SCLC і мала значний вплив на формування SNCC. Бейкер критикувала модель лідерства, зосереджену навколо одного харизматичного чоловіка, і наполягала на розвитку «сильної громади сильних людей». Для неї справжня демократія починалася знизу — з участі місцевих жителів у прийнятті рішень. Її підхід суттєво вплинув на студентських активістів [33; 95; 116].

Даян Неш стала однією з провідних представниць студентського крила руху. Вона брала участь у сидячих протестах у Нешвіллі, координувала Freedom Rides і наполягала на продовженні акцій навіть після нападів на активістів. Її діяльність демонструє, що ненасильство не означало пасивності. Навпаки, воно вимагало високої особистої мужності, дисципліни й готовності до ризику. Неш і її соратники довели, що молодь може бути не допоміжною силою, а самостійним політичним суб'єктом [13; 17; 103].

Джон Льюїс, один із керівників SNCC, уособлював моральну й фізичну жертвність студентського активізму. Він брав участь у Freedom Rides, маршах, реєстраційних кампаніях і став одним із промовців Маршу на Вашингтон 1963 р. Його участь у подіях «Кривавої неділі» в Сельмі 1965 р.

стала символом того, як насильство проти мирних демонстрантів змінювало політичну ситуацію. Пізніше Льюїс продовжив боротьбу в Конгресі, що показує перехід частини активістів від вуличного протесту до інституційної політики [23; 41; 54].

Малкольм Ікс представляв інший, радикальніший вимір афроамериканської боротьби. На відміну від Кінга, він не робив ставку на інтеграцію через апеляцію до совісті білої Америки. Його риторика наголошувала на самоповазі, самозахисті, політичній автономії й необхідності називати расове насильство своїм іменем. Малкольм Ікс критикував повільність реформ і вважав, що афроамериканці мають право захищати себе від агресії «будь-якими необхідними засобами» [20; 55].

Внесок Малкольма Ікса не можна зводити лише до радикалізму. Він змусив американське суспільство почути гнів тих афроамериканців, які не вірили в добру волю держави й білої більшості. Його критика викривала межі ліберальної інтеграції: формальна рівність не мала сенсу без економічної сили, безпеки й гідності. Після паломництва до Мекки його погляди стали складнішими: він зберіг критику расизму, але почав ширше мислити у категоріях прав людини й міжнародної солідарності [55; 84, с. 91–105].

Стоклі Кармайкл, пізніше відомий як Кваме Туре, став символом переходу частини руху від гасла інтеграції до гасла Black Power. Його діяльність у SNCC і участь у кампаніях реєстрації виборців показали, що розчарування молодих активістів виникало не з абстрактного радикалізму, а з практичного досвіду насильства, арештів і повільності федеральної реакції. Гасло «Black Power» означало вимогу політичної сили, контролю над власними громадами й поваги до чорної ідентичності [37; 58; 97, с. 75–89].

Фанні Лу Геймер була однією з найяскравіших представниць низового активізму. Вона походила з бідної селянської родини в Міссісіпі й стала активісткою після спроби зареєструватися для голосування. Її виступи розкривали реальність політичного терору на Півдні — втрату роботи,

погрози, побиття, економічне покарання. Геймер стала символом того, що боротьба за громадянські права була не справою освічених еліт, а рухом людей, які безпосередньо переживали дискримінацію [32; 66; 113].

Медгар Еверс як польовий секретар NAACP у Міссісіпі відіграв важливу роль у поєднанні судової боротьби, розслідування злочинів, громадського тиску й реєстрації виборців. Його вбивство 1963 р. стало ще одним підтвердженням небезпеки, з якою стикалися активісти. Еверс працював у середовищі, де відкритий спротив сегрегації міг коштувати життя, і саме тому його діяльність стала прикладом повсякденної мужності організатора, який не завжди мав національну славу, але був незамінним для місцевої боротьби

Тергуд Маршалл уособлював юридичний напрям руху. Як юрист NAACP, він брав участь у стратегії, що привела до рішення *Brown v. Board of Education*. Його внесок полягав у тому, що він показав: суд може стати полем політичної боротьби, якщо поєднати правові аргументи, соціальні дослідження й добре підготовлені справи. Пізніше Маршалл став першим афроамериканцем — суддею Верховного Суду США, що мало величезне символічне значення для історії американського права [28; 90, с. 221–238].

Баярд Растін був одним із головних стратегів ненасильницької дії та організатором Маршу на Вашингтон 1963 р. Його роль часто недооцінювалася через політичні й соціальні упередження епохи, однак без його організаційного таланту важко уявити масштаб і дисципліну цієї акції. Растін наголошував на необхідності переходу «від протесту до політики», тобто на інституційному закріпленні здобутків руху через законодавство, вибори, коаліції й соціально-економічні програми [23; 38; 59].

Марш на Вашингтон 1963 р. став кульмінацією коаліційної роботи різних лідерів і організацій. Його офіційна назва — Марш на Вашингтон за роботу і свободу — показує, що рух вимагав не лише правової десегрегації, а й економічної справедливості. У промові Кінга «I Have a Dream» набула

найвищого звучання моральна риторика рівності, однак сама подія була результатом складної організаційної праці, переговорів між групами, участі профспілок, церков і правозахисних організацій [23; 65].

Джеймс Фармер і CORE зробили важливий внесок через використання тактики Freedom Rides. Поїздки свободи 1961 р. мали на меті перевірити виконання рішень про десегрегацію міжштатного автобусного сполучення. Коли активісти зіштовхнулися з нападами, спаленням автобусів і арештами, федеральна влада була змушена реагувати. CORE показав, що прямі дії можуть виявляти невиконання законів і примушувати державу забезпечувати власні рішення [16; 17; 24].

Фред Шаттлсворт відіграв центральну роль у Бірмінгемському русі. Він був одним із найсміливіших місцевих лідерів, пережив напади, вибухи й погрози, але продовжував організовувати спротив. Його діяльність засвідчує, що національні кампанії SCLC спиралися на місцевих активістів, які роками працювали в небезпечних умовах. Без таких людей запрошення Кінга до Бірмінгема не мало б організаційного ґрунту [25].

Організаційна мапа руху включала кілька великих структур, кожна з яких мала власний стиль. NAACP робила ставку на судові позови й правову реформу; SCLC — на церковну мобілізацію та кампанії прямої дії; CORE — на міжрасові ненасильницькі акції; SNCC — на студентську ініціативу й роботу в місцевих громадах; National Urban League — на соціально-економічну інтеграцію, працевлаштування та міську політику. Їхня взаємодія була не завжди безконфліктною, але саме різноманіття тактик стало силою руху [11; 14; 17; 21].

Лідери руху не завжди погоджувалися між собою. Між прихильниками повільного юридичного наступу, ненасильницької прямої дії, виборчої мобілізації, економічного тиску й чорного націоналізму існували серйозні розбіжності. Проте ці суперечки не свідчили про слабкість руху. Навпаки, вони відображали складність афроамериканського досвіду. Для одних

головним було право голосу, для інших — доступ до освіти, для третіх — гідна робота, безпека, самозахист або культурна самоповага [97; 101, с. 116–

Значним був внесок жінок, які поєднували політичну працю з повсякденною турботою про громади. Джо Енн Робінсон і Women's Political Council були ключовими у підготовці бойкоту в Монтгомері. Елла Бейкер формувала організаційну культуру студентського руху. Даян Неш ухвалювала стратегічні рішення під час Freedom Rides. Фанні Лу Геймер перетворила особистий досвід приниження на потужну політичну промову. Такий внесок демонструє, що рух не можна пояснити лише біографіями великих чоловіків [53; 95; 116;

Особливе місце посідали місцеві громади. У Міссісіпі, Алабамі, Джорджії, Луїзіані та інших штатах звичайні люди надавали житло активістам, брали участь у таємних зустрічах, перевозили учасників акцій, збирали кошти, відвідували суди, підтримували ув'язнених. Часто саме вони несли найбільший ризик, адже після завершення національної кампанії залишалися жити серед тих самих шерифів, роботодавців і сусідів. Тому історія руху є історією колективного лідерства [66; 113].

У другій половині 1960-х рр. на авансцену вийшли також радикальні організації, зокрема Black Panther Party. Її діяльність виходила за межі класичної інтеграційної програми й була пов'язана з вимогами самозахисту, соціальних програм, контролю поліції та економічної справедливості. Попри суперечливість методів і жорстку реакцію держави, «Чорні пантери» привернули увагу до проблем бідності, поліційного насильства, харчування дітей і медичної допомоги в афроамериканських кварталах [40; 85, с. 43–51;

Отже, внесок лідерів руху полягав не лише в окремих промовах або символічних вчинках. Кінг дав руху моральну мову й національну видимість; Паркс стала символом гідного спротиву; Бейкер і Неш показали силу

горизонтальної організації; Малкольм Ікс і Кармайкл розширили межі дискусії до самовизначення й сили; Маршалл забезпечив юридичний прорив; Растін довів значення коаліцій і організаційної дисципліни. Разом вони створили багатоголосий рух, здатний діяти одночасно в судах, на вулицях, у церквах, університетах, медіа й політичних інституціях.

Саме ця багатоголосість пояснює стійкість руху. Коли одна тактика вичерпувалася, інша набувала сили; коли переговори заходили в глухий кут, прямі дії створювали новий тиск; коли закон ухвалювався, місцеві активісти контролювали його виконання; коли інтеграційна риторика втрачала переконливість для частини молоді, з'являлися вимоги Black Power. Тому рух за громадянські права слід розглядати не як лінійну історію одного лідера, а як складну систему взаємодії різних поколінь, організацій і стратегій.

3.3. Вплив рішень Верховного Суду США на правовий статус афроамериканців

Правовий статус афроамериканців у США у ХХ ст. значною мірою визначався рішеннями Верховного Суду. Саме судова влада тривалий час або легітимізувала расову ієрархію, або поступово руйнувала її юридичні основи. Тому аналіз руху за громадянські права неможливий без розуміння ролі конституційного права. Верховний Суд був не лише арбітром між штатами й федеральною владою, а й інституцією, здатною змінювати межі громадянства, рівності та допустимого державного втручання [90; 92].

Вихідною точкою для розуміння правового становища афроамериканців є Тринадцята, Чотирнадцята і П'ятнадцята поправки до Конституції США. Вони скасували рабство, проголосили рівний захист законом і заборонили обмежувати виборче право за расовою ознакою. Проте після завершення Реконструкції ці норми були значною мірою нейтралізовані практикою штатів. Верховний Суд кінця ХІХ ст. часто тлумачив поправки вузько, залишаючи місцевій владі простір для дискримінаційних законів [48; 114].

Найвідомішим прикладом юридичного закріплення сегрегації стало рішення *Plessy v. Ferguson* 1896 р. Суд визнав конституційним закон Луїзіани про роздільні вагони для білих і темношкірих пасажирів, сформулювавши доктрину «separate but equal». Формально вона передбачала рівність за умов розділення, але на практиці легітимізувала цілу систему нерівних шкіл, лікарень, транспортних послуг, парків і громадських просторів. Це рішення стало правовою основою Джима Кроу майже на шість десятиліть [6].

Значення *Plessy* полягало не лише в конкретному питанні транспорту. Воно надало конституційну мову для виправдання расового поділу. Місцева влада могла стверджувати, що сегрегація не порушує рівності, якщо для обох груп нібито створено окремі умови. Однак ця рівність була фікцією.

Афроамериканські школи, лікарні та громадські установи хронічно недофінансовувалися; доступ до якісної освіти й праці був обмеженим; сама ідея примусового розділення закріплювала уявлення про нижчий статус афроамериканців [63; 111].

Юридична стратегія НААСР полягала у поступовому демонтажі цієї доктрини. Організація не одразу атакувала всю систему сегрегації, а спершу доводила нерівність конкретних освітніх установ, особливо у сфері вищої освіти. Такі справи готували ґрунт для ширшого перегляду *Plessy*. Логіка була зрозумілою: якщо роздільні заклади фактично не можуть бути рівними, то сама доктрина втрачає правову переконливість [11; 28; 90].

Кульмінацією цієї стратегії стало рішення *Brown v. Board of Education* 1954 р. Верховний Суд одностайно постановив, що сегрегація в державних школах порушує Чотирнадцяту поправку. Важливим було те, що Суд звернув увагу не лише на матеріальні відмінності між школами, а й на психологічний і соціальний ефект відокремлення. Сегрегація в освіті формувала відчуття меншовартості, яке впливало на мотивацію й розвиток дітей [1].

Brown мав величезне символічне й практичне значення. Він скасував центральний правовий аргумент сегрегаціоністів і показав, що державний

расовий поділ несумісний із принципом рівного захисту. Однак рішення не визначило негайного механізму виконання. У 1955 р. у справі Brown II Суд сформулював вимогу десегрегації «з усією належною швидкістю», що дало південним штатам можливість затягувати процес. Тому судова перемога потребувала масового руху, здатного примусити владу до реального виконання

Реакція південних штатів на Brown продемонструвала межі судової влади без політичного тиску. «Південний маніфест» 1956 р., підписаний багатьма конгресменами з Півдня, оголосив рішення Суду зловживанням владою і закликав до опору десегрегації. На місцях створювалися білі громадянські ради, застосовувалися адміністративні затримки, погрози, переведення фінансування до приватних шкіл, а іноді й пряме закриття навчальних закладів [12].

Криза у Літл-Року 1957 р. показала, що федеральна влада іноді мусила застосовувати силу для виконання судових рішень. Коли дев'ятеро афроамериканських учнів намагалися вступити до Central High School, губернатор Арканзасу використав Національну гвардію для блокування інтеграції. Президент Дуайт Ейзенхауер зрештою направив федеральні війська, щоб забезпечити виконання рішення суду. Це стало важливим прецедентом: федеральний уряд визнав, що права громадян не можуть залежати від волі місцевої більшості [34; 45].

У сфері транспорту важливе значення мали рішення, які підривали сегрегацію в міжштатних перевезеннях. Хоча формальні правові підстави для десегрегації міжштатного транспорту існували, на практиці місцеві автовокзали, зали очікування й автобусні компанії продовжували підтримувати расовий поділ. Freedom Rides 1961 р. продемонстрували розрив між правом і реальністю. Після насильства проти активістів федеральні органи були змушені посилити виконання рішень про десегрегацію [16; 17].

Рішення Верховного Суду впливали не лише на школи чи транспорт, а й на політичну участь. Попри П'ятнадцяту поправку, афроамериканців масово усували від голосування через тести на грамотність, подушні податки, складні реєстраційні процедури та залякування. Судові рішення поступово обмежували деякі з цих практик, але повний прорив став можливим лише після ухвалення федерального законодавства, особливо Voting Rights Act 1965 р. [3; 22; 64].

Важливо підкреслити взаємодію судових рішень і масового руху. Верховний Суд міг проголосити принцип, але не завжди міг забезпечити його виконання. Активісти ж використовували судові рішення як морально-правову зброю. Вони показували, що саме сегрегаціоністи порушують закон, а протестувальники вимагають виконання Конституції. Така позиція посилювала легітимність руху в очах федеральної влади, преси й частини громадськості.

Civil Rights Act 1964 р. став законодавчим продовженням судового демонтажу сегрегації. Він заборонив дискримінацію у громадських місцях, сфері працевлаштування та освіти. Верховний Суд у подальших справах підтвердив конституційність таких положень, спираючись, зокрема, на повноваження Конгресу регулювати міжштатну торгівлю. Це було важливо, бо власники готелів, ресторанів та інших закладів намагалися представляти дискримінацію як приватну справу бізнесу [2].

Voting Rights Act 1965 р. радикально змінив політичний статус афроамериканців у багатьох південних штатах. Закон запровадив федеральний контроль над юрисдикціями з історією дискримінації, заборонив расово мотивовані перешкоди для голосування і дозволив федеральним реєстраторам діяти там, де місцева влада блокувала афроамериканців. У правовому сенсі це означало перехід від абстрактної заборони дискримінації до активного механізму захисту виборчих прав [3;

Fair Housing Act 1968 р. завершив ключову законодавчу тріаду 1960-х рр., поширивши антидискримінаційні принципи на сферу житла. Його значення полягало в тому, що сегрегація існувала не лише на Півдні й не лише у формі відкритих заборон. У північних містах расовий поділ часто підтримувався практиками іпотечного кредитування, договорами, неформальними домовленостями ріелторів і насильством проти тих, хто намагався оселитися в «білих» районах [4; 88].

Судові рішення й закони 1950–1960-х рр. змінили правовий статус афроамериканців із підпорядкованого й обмеженого на формально рівноправний. Проте важливо не перебільшувати миттєві наслідки.

Юридична десегрегація не означала автоматичного подолання економічної нерівності, житлової ізоляції, шкільної нерівності чи расових упереджень. Після скасування законів Джима Кроу боротьба перемістилася у сферу реалізації прав, доступу до ресурсів і боротьби з прихованими формами дискримінації [88; 115].

Роль Верховного Суду була неоднозначною. У справі Plessy він фактично санкціонував систему расової ієрархії, але в Brown і подальших рішеннях став інструментом її демонтажу. Це показує, що право не є нейтральним автоматичним механізмом. Його зміст залежить від політичного контексту, суспільного тиску, складу суду, аргументації юристів і готовності держави виконувати рішення. Тому історія судової десегрегації є водночас історією права і громадського руху.

Правові здобутки 1950–1960-х рр. також змінили саму мову американської політики. Відкритий захист расової сегрегації втратив легітимність на федеральному рівні. Расова рівність стала не лише моральним ідеалом, а й юридичною нормою. Це не знищило расизм, але істотно звузило простір для його офіційного виправдання. Відтепер державні й приватні інституції мусили рахуватися з антидискримінаційним правом, а афроамериканські громадяни отримали ширші можливості для захисту своїх прав у судах.

Отже, вплив Верховного Суду на правовий статус афроамериканців був фундаментальним, але не самодостатнім. Судові рішення створювали правові рамки, однак їхнє реальне наповнення забезпечували активісти, організації, журналісти, виборці, федеральні посадовці й місцеві громади. Саме поєднання юридичного наступу та масового протесту перетворило конституційні принципи рівності з декларації на практичний інструмент боротьби проти сегрегації.

Особливо показовим було те, що правові зміни не завжди збігалися з темпами змін у суспільній свідомості. Після *Brown* багато білих громад на Півдні сприйняли десегрегацію не як виконання конституційного принципу, а як зовнішнє примушування. Це породжувало нові форми опору: від формального затягування судових процедур до створення приватних академій для білих дітей. Таким чином, навіть перемога в суді відкривала новий етап боротьби, де ключовим питанням ставало не лише проголошення права, а й механізм його забезпечення на місцях.

У такому контексті Бірмінгем, Сельма і Міссісіпі стали не лише географічними точками протесту, а й лабораторіями взаємодії права, насильства і громадської думки. У кожному з цих випадків активісти навмисно виводили на поверхню приховану логіку сегрегаційної системи. Вони не створювали конфлікт штучно, а демонстрували те, що вже існувало: готовність місцевої влади застосовувати силу для збереження расового порядку. Тому телекадри з цих кампаній мали такий політичний ефект.

Бірмінгемська кампанія 1963 р. стала важливою ще й тому, що вона змінила ставлення адміністрації Джона Кеннеді до проблеми громадянських прав. До цього федеральна влада часто намагалася уникати відкритого конфлікту з південними демократами, від яких залежала підтримка багатьох законодавчих ініціатив. Проте жорстоке придушення протестів у Бірмінгемі зробило нейтралітет дедалі менш можливим. Расова проблема перестала бути

локальним питанням штатів і остаточно стала загальнонаціональною політичною кризою [65; 69].

Після Бірмінгема і Маршу на Вашингтон питання громадянських прав увійшло до центру федерального законодавчого порядку денного. Вбивство Кеннеді у листопаді 1963 р. змінило політичний контекст, однак Ліндон Джонсон використав моральний імпульс часу для просування Civil Rights Act. Важливо, що закон 1964 р. не був подарунком політичної еліти. Він став результатом багаторічної мобілізації, яка зробила ціну бездіяльності для федеральної влади надто високою [2; 36].

Freedom Summer 1964 р. у Міссісіпі показав, наскільки небезпечною залишалася боротьба за базові політичні права. Активісти SNCC, CORE, місцеві організатори та волонтери з інших штатів намагалися реєструвати афроамериканських виборців, відкривати Freedom Schools і привертати увагу країни до політичного терору на Півдні. Убивства Джеймса Чейні, Ендрю Гудмана і Майкла Швернера засвідчили, що сегрегаційна система захищалася не лише бюрократичними процедурами, а й смертельним насильством [32;

Freedom Schools мали особливе значення для розуміння руху як освітнього явища. У цих школах молодь вивчала історію афроамериканців, конституційні права, політичну участь і навички громадської організації. Це була відповідь на сегреговану освіту, яка часто не лише давала менше ресурсів, а й нав'язувала афроамериканським дітям почуття меншовартості. розглядалося як інструмент самоповаги й політичної дії [43].

Сельма 1965 р. стала кульмінацією боротьби за виборчі права. Марші від Сельми до Монтгомері були відповіддю на систематичне усунення афроамериканців від голосування в Алабамі. Події 7 березня 1965 р., відомі як «Кривава неділя», коли мирних демонстрантів жорстоко зупинили на мосту Едмунда Петтуса, мали величезний медійний резонанс. Вони зробили

очевидним, що без федерального закону місцева влада й надалі блокуватиме П'ятнадцяту поправку [41; 42].

Voting Rights Act 1965 р. став одним із найбільш ефективних законів епохи громадянських прав. Його сила полягала в тому, що він не лише забороняв дискримінацію, а й створював процедури контролю за юрисдикціями з історією расового обмеження виборчого права. Завдяки цьому кількість зареєстрованих афроамериканських виборців у багатьох південних штатах суттєво зросла, а політична система Півдня почала змінюватися [3; 64].

Однак після законодавчих перемог середини 1960-х рр. рух зіткнувся з новими труднощами. Юридична ліквідація сегрегації не вирішувала проблеми бідності, безробіття, нерівного доступу до житла, погано фінансованих шкіл і поліцейського насильства. Тому в другій половині десятиліття все помітнішою стала соціально-економічна критика. Кінг також рухався в цьому напрямі, що видно з його участі в кампанії бідних і підтримці страйку санітарних працівників у Мемфісі [72; 96].

Міські повстання середини і другої половини 1960-х рр. показали, що проблема расової нерівності не була обмежена південними законами Джима Кроу. У Лос-Анджелесі, Детройті, Ньюарку та інших містах вибухали конфлікти, пов'язані з бідністю, житловою сегрегацією, безробіттям і недовірою до поліції. Kerner Report 1968 р. визнав, що країна рухається до стану двох суспільств — білого й чорного, розділених і нерівних [5].

Ці події пояснюють, чому наприкінці 1960-х рр. частина активістів дедалі критичніше ставилася до інтеграційної моделі. Для них проблема полягала не лише в доступі до вже наявних інституцій, а в тому, що самі інституції відтворювали нерівність. Black Power, попри різні тлумачення, означав вимогу політичного контролю над власними громадами, розвитку чорної культури, економічної самостійності й права на захист від насильства [97;

Разом з тим радикалізація руху не скасовувала попередніх здобутків. Навпаки, вона показувала межі першого етапу перемог. Якщо у 1950-х рр. головним завданням було зламати відкриту правову сегрегацію, то наприкінці 1960-х постало питання про структурну нерівність після формальної рівності. Саме ця зміна проблематики дозволяє говорити про довгий рух за громадянські права, який не завершився ухваленням законів 1964–1968 рр.

Важливо також враховувати роль союзників руху. Білі ліберали, релігійні діячі, профспілкові активісти, студенти й частина журналістів підтримували кампанії, брали участь у маршах, надавали юридичну допомогу або поширювали інформацію. Водночас їхня участь не повинна затінити центральну роль афроамериканських громад. Рух був насамперед самостійною боротьбою пригнобленої спільноти, яка залучала союзників, але не зводилася до їхньої підтримки [107].

Супротивники руху також були різними. Серед них були відкриті расисти, місцеві політики, шерифи, губернатори, бізнесмени, члени білих громадянських рад і пересічні громадяни, які боялися змін у соціальній ієрархії. Іноді опір маскувався мовою «прав штатів», «порядку», «традицій» або «приватної власності». Проте за цими аргументами часто стояло прагнення зберегти нерівний доступ до влади, ресурсів і престижу [12; 72].

Особливістю руху була здатність перетворювати репресії на політичний ресурс. Арешти, судові процеси, побиття й погрози не зупиняли протест, а часто посилювали його моральну переконливість. Активісти розуміли, що дисциплінована ненасильницька поведінка перед обличчям агресії змінює сприйняття конфлікту. Вона показувала не «порушників порядку», а людей, які вимагають виконання базових принципів демократії.

Водночас така стратегія мала високу людську ціну. Учасники руху переживали страх, втому, травми, втрату роботи, родинні конфлікти, ув'язнення і фізичне насильство. Тому історію громадянських прав не можна

зводити до тріумфального наративу. Вона містить не лише перемоги, а й втрати, внутрішні суперечки, розчарування й незавершеність. Саме ця складність робить її важливим предметом історичного дослідження.

Для афроамериканських дітей і підлітків участь у русі означала раннє зіткнення з політикою. Little Rock Nine, учасники шкільної десегрегації, студенти sit-in campaigns і молоді волонтери Freedom Summer стали прикладами того, як молодь не просто спостерігала за змінами, а безпосередньо творила їх. Їхня участь руйнувала уявлення про пасивність жертв дискримінації та демонструвала, що політична суб'єктність може формуватися дуже рано [34; 43].

Рух за громадянські права також змінив американську культуру. Пісні свободи, проповіді, плакати, фотографії, телевізійні кадри й мемуари стали частиною колективної пам'яті. Культурний вимір був не додатком до політичної боротьби, а способом підтримувати моральний дух, передавати досвід, формувати солідарність і пояснювати сенс спротиву. Через культуру рух ставав зрозумілим людям, які не читали юридичних документів, але могли відчутти несправедливість побаченого й почутого [105].

На міжнародному рівні рух за громадянські права збігався з процесами деколонізації в Азії та Африці. Афроамериканські активісти дедалі частіше бачили свою боротьбу як частину глобального протистояння расовому гнобленню, колоніалізму й імперській ієрархії. Це посилювало моральний тиск на США, які прагнули виглядати лідером демократії в очах нових незалежних держав [51; 89; 99].

Таким чином, третій розділ демонструє, що масовий рух за громадянські права був не окремою серією протестів, а складною історичною системою. Його складали правові стратегії, церковні мережі, студентська ініціатива, жіноче лідерство, медійний резонанс, міжнародний контекст, економічні вимоги та культурна мобілізація. Саме ця багатовимірність пояснює його силу й довготривале значення для США та світу.

Окремої уваги потребує питання про співвідношення ненасильства й радикалізму. У публічній пам'яті ці напрями часто протиставляються надто різко: Кінг постає як символ морального мирного спротиву, а Малкольм Ікс або прихильники Black Power — як символи конфронтації. Насправді між ними існував складніший зв'язок. Радикальні голоси робили помірковані вимоги більш прийнятними для федеральної влади, а ненасильницькі кампанії створювали простір, у якому радикальна критика могла бути почутою. Обидва напрями були відповіддю на різні досвіди однієї системної нерівності.

Ненасильницька стратегія мала не лише моральний, а й практичний сенс. Вона дозволяла людям, які не мали доступу до державної сили, створювати політичну перевагу через дисципліну, масовість і публічність. Активісти проходили спеціальні тренінги: вчилися не відповідати на образи, витримувати провокації, діяти групами, поводитися під час арештів. Таким чином, ненасильство було не просто етичною позицією, а технологією політичної організації.

Водночас не всі афроамериканці вважали ненасильство достатнім. Для людей, які жили в округах із постійними погрозами, нічними нападами і бездіяльністю поліції, ідея самозахисту виглядала не радикальною, а необхідною. Деякі місцеві громади підтримували ненасильницькі публічні акції, але водночас захищали домівки активістів зі зброєю. Це ще раз демонструє, що рух був різноманітнішим, ніж його офіційна інтеграційна риторика [74].

Проблема насильства держави і приватних груп була одним із ключових аргументів руху. Активісти показували, що сегрегація тримається не лише на законах, а й на страху. Коли люди намагалися зареєструватися для голосування, їх могли звільнити з роботи, виселити, побити або заарештувати. Коли учні намагалися вступити до білих шкіл, вони

зіштовхувалися з натовпами, образами й погрозами. Тому подолання сегрегації означало також подолання культури безкарності.

Рух створив новий тип політичної солідарності. Люди, які раніше могли відчувати себе ізольованими перед місцевою владою, через участь у кампаніях бачили, що їхній досвід є частиною ширшої системи. Зустрічі в церквах, навчальні семінари, спільні поїздки й масові марші давали відчуття колективної сили. Це психологічне вимірювання руху було не менш важливим, ніж юридичні перемоги.

Особливо важливою була роль музики. Пісні свободи виконували функцію моральної підтримки, колективної молитви й політичного гасла. Вони допомагали учасникам витримувати страх під час маршів, арештів або нічних зборів. Музика перетворювала протест на спільний духовний досвід, у якому політична вимога рівності поєднувалася з релігійною вірою в справедливість

Рух також змінив роль медіа в американській політиці. Журналісти й фотографи ставали посередниками між локальним насильством і національною аудиторією. Одна фотографія або телевізійний репортаж могли зробити для мобілізації громадської думки більше, ніж десятки офіційних заяв. Тому активісти дедалі краще розуміли, що видимість є політичною силою. Проте ця видимість вимагала реальної жертви від людей, які опинялися перед камерами в момент небезпеки.

Після ухвалення ключових законів виникло питання про інституційне закріплення здобутків. Афроамериканські виборці почали впливати на місцеві вибори, змінювати склад муніципалітетів, обирати представників до законодавчих органів. Цей процес був поступовим, але він доводив, що боротьба за виборче право мала практичні наслідки: вона змінювала баланс влади на рівні округів, міст і штатів.

Разом із тим білі політичні еліти швидко шукали нові способи збереження впливу. Після прямої заборони расових бар'єрів дедалі частіше використовувалися формально нейтральні інструменти: зміна меж округів, складні адміністративні процедури, апеляція до теми злочинності, опір шкільному автобусному перевезенню для інтеграції. Це свідчить, що правова рівність не знищила політичної боротьби навколо раси, а змінила її форми

Важливою спадщиною руху стала поява нової мови прав людини у внутрішній американській політиці. Афроамериканські активісти дедалі частіше говорили не лише про громадянські права як права громадян США, а й про універсальні права людини. Така мова дозволяла виводити проблему расизму за межі американського внутрішнього права і звертатися до міжнародної громадськості, ООН, антиколоніальних рухів і глобальних моральних стандартів [27; 51].

У цьому контексті діяльність Малкольма Ікса, Дюбуа та інших діячів набувала особливого значення. Вони наполягали, що становище афроамериканців слід розглядати не лише як проблему конституційної рівності, а як частину світової історії расового гноблення. Такий підхід розширював горизонти руху і пов'язував боротьбу в США з визвольними рухами Африки, Карибського басейну та Азії [27; 55; 99].

Наприкінці 1960-х рр. убивства провідних діячів — Медгара Еверса, Малкольма Ікса, Мартіна Лютера Кінга — стали трагічним свідченням того, наскільки гострим залишався конфлікт навколо расової рівності. Водночас ці убивства не зупинили рух, а радше підкреслили його історичну вагу. Пам'ять про загиблих перетворилася на частину політичної культури афроамериканської спільноти.

Рух за громадянські права вплинув і на інші суспільні рухи в США. Жіночий рух, студентські протести, антивоєнна мобілізація, рухи латиноамериканців, корінних народів і ЛГБТ-спільнот переймали досвід ненасильницької прямої

дії, судової стратегії, медійної мобілізації та апеляції до рівності. Таким чином, боротьба афроамериканців стала школою американського громадянського активізму другої половини ХХ ст. [70].

Оцінюючи результати руху, необхідно уникати як перебільшеного оптимізму, так і повного песимізму. З одного боку, були скасовані ключові правові основи сегрегації, розширено виборчі права, відкрито доступ до громадських місць і змінено федеральну політику. З іншого боку, структурна нерівність не зникла, а багато проблем перейшли у сфери житла, освіти, кримінального правосуддя й економічної мобільності. Тому наслідки руху потребують окремого аналізу в наступному розділі.

У підсумку масовий рух за громадянські права був не короткою кампанією за скасування кількох законів, а глибокою трансформацією американської демократії. Він поставив питання про те, хто має право називатися повноправним громадянином, як держава повинна реагувати на дискримінацію і чи може демократія існувати поряд із системним приниженням частини населення. Відповіді, вироблені в 1950–1960-х рр., продовжують визначати американське суспільство й сьогодні.

Показовим є й те, що рух за громадянські права змусив американську державу переосмислити межі федеральної відповідальності. До середини ХХ ст. багато питань освіти, виборів і громадського порядку вважалися сферою компетенції штатів. Проте досвід сегрегації показав, що місцева автономія може використовуватися для системного порушення прав. Тому федеральне втручання в Літл-Року, Бірмінгемі чи Сельмі було не відступом від демократії, а способом захистити її базові принципи.

У такому контексті громадянський рух сприяв формуванню нового розуміння конституціоналізму. Конституція перестала сприйматися лише як текст, що обмежує владу, і дедалі більше тлумачилася як інструмент захисту людини від дискримінаційних практик. Афроамериканські активісти зробили конституційні норми живими через петиції, судові справи, демонстрації,

арешти й політичні кампанії. Вони показали, що право набуває сили лише тоді, коли громадяни вимагають його реалізації.

Важливо також, що рух не обмежувався негативною вимогою скасувати заборони. Він формулював позитивну програму майбутнього: рівний доступ до освіти, гідну працю, політичне представництво, безпеку, повагу до культури й можливість жити без страху. Тому його значення виходить за межі юридичної десегрегації. Він став спробою створити нову модель американської спільноти, у якій рівність мала бути не формальною декларацією, а повсякденною практикою.

Разом із цим досвід 1950–1960-х рр. продемонстрував суперечливість демократичних змін. Вони вимагали одночасно морального переконання, політичного тиску, судових рішень, законів, організаційної дисципліни й готовності людей ризикувати власним становищем. Без такого поєднання навіть найсправедливіші принципи могли залишатися на папері. Тому рух за громадянські права є одним із найпереконливіших прикладів того, як громадська мобілізація змінює державу.

Висновки до розділу 3

Масовий рух за громадянські права у 1950–1960-х рр. став результатом тривалого історичного процесу, в якому поєдналися правова боротьба, соціально-економічні зміни, міжнародний контекст холодної війни, урбанізація, розвиток афроамериканських інституцій і моральне неприйняття сегрегації. Його активізація була зумовлена не одним фактором, а сукупністю обставин, що зробили старий порядок Джима Кроу дедалі менш життєздатним.

Успіх руху забезпечувала різноманітність форм боротьби. Судові позови NAACP, церковна мобілізація SCLC, студентські акції SNCC, кампанії CORE, реєстрація виборців, бойкоту, марші, сидячі протести й медійне висвітлення

взаємно посилювали одне одного. Саме це поєднання дозволило руху діяти одночасно на моральному, правовому, політичному та економічному рівнях.

Лідерство в русі мало колективний характер. Мартін Лютер Кінг, Роза Паркс, Малкольм Ікс, Елла Бейкер, Даян Неш, Джон Льюїс, Фанні Лу Геймер, Тергуд Маршалл, Баярд Растін, Медгар Еверс та інші діячі представляли різні стратегії й різні соціальні досвіди. Їхній внесок не можна звести до єдиної моделі: одні формували моральну риторичку, інші організовували громади, треті працювали в судах, четверті радикалізували дискусію про силу, самоповагу й самозахист.

Рішення Верховного Суду США мали вирішальне значення для трансформації правового статусу афроамериканців. Від легітимації сегрегації у справі *Plessy v. Ferguson* американське конституційне право поступово перейшло до її заперечення у справі *Brown v. Board of Education* та подальшому законодавчому закріпленні рівності через *Civil Rights Act 1964* р., *Voting Rights Act 1965* р. і *Fair Housing Act 1968* р. Однак судові рішення набували реальної сили лише тоді, коли за ними стояли масові кампанії, громадський тиск і федеральне виконання.

Рух за громадянські права мав важливий соціально-економічний вимір. Після перемог у сфері формальної десегрегації активісти дедалі частіше порушували питання бідності, житлової ізоляції, нерівної освіти, працевлаштування і поліцейського насильства. Це доводить, що боротьба не завершилася ухваленням законів середини 1960-х рр., а перейшла в нову фазу — боротьбу за фактичну рівність можливостей.

Отже, рух за громадянські права став одним із найважливіших етапів демократизації американського суспільства. Він не лише скасував основні юридичні механізми сегрегації, а й змінив уявлення про громадянство, рівність і відповідальність держави перед людиною. Водночас його історія показує, що формальне визнання прав є лише початком тривалого процесу їх практичної реалізації.

РОЗДІЛ 4. НАСЛІДКИ РУХУ ЗА ГРОМАДЯНСЬКІ ПРАВА

Рух за громадянські права афроамериканців у 1950–1960-х рр. став важливим чинником трансформації американського суспільства, оскільки його наслідки вийшли за межі формального скасування сегрегаційних норм. Він вплинув на правову систему, політичну культуру, соціально-економічні відносини та уявлення про громадянську участь. У такому контексті рух слід розглядати не лише як боротьбу за конкретні законодавчі зміни, а як процес переосмислення змісту американської демократії у другій половині ХХ ст. [72, с. 101; 82, с. 74].

Важливо підкреслити, що наслідки громадянського руху були неоднозначними. З одного боку, у 1960-х рр. було досягнуто безперечних юридичних перемог: скасовано законодавчо закріплену сегрегацію у публічних місцях, посилено захист виборчих прав, заборонено дискримінацію у сфері праці, освіти й житла, створено нові механізми федерального контролю за дотриманням громадянських прав. З іншого боку, формальне скасування дискримінаційних норм не означало автоматичного подолання соціально-економічної нерівності. Бідність, житлова ізоляція, нерівність освітніх можливостей, обмежений доступ до політичного впливу та упередженість правозастосовної системи залишалися серйозними проблемами й після ухвалення ключових законів [2; 3; 4].

Тому наслідки руху за громадянські права слід розглядати у двох взаємопов'язаних площинах. Перша площина — соціально-економічна. Вона охоплює зміни у становищі афроамериканців у сфері зайнятості, освіти, доступу до публічних послуг, житлової політики, участі у виборах і державному управлінні. Друга площина — суспільно-політична. Вона стосується формування нових практик громадянської участі, розширення простору для правозахисних організацій, зміцнення ролі судів і федеральних інституцій, а також виникнення нової моделі громадянського суспільства, у якій мобілізація «знизу» стала легітимним способом впливу на владу.

Рух за громадянські права змінив не лише правовий статус афроамериканців, а й саму мову політичних вимог. Поняття рівності, гідності, ненасильницького спротиву, громадянської непокори й моральної відповідальності набули загальнонаціонального значення. У такому контексті рух афроамериканців став не тільки частиною історії расових відносин у США, а й прикладом того, як дискримінована спільнота здатна змінювати інститути демократії через поєднання правової боротьби, масових протестів, організаційної дисципліни та морального тиску на суспільство [65, с. 201–250; 106].

4.1. Соціально-економічні досягнення руху за громадянські права

Найбільш очевидним результатом руху за громадянські права стало руйнування правових основ сегрегаційної системи, що протягом десятиліть визначала повсякденне життя афроамериканців. Ухвалення Закону про громадянські права 1964 р. мало фундаментальне значення, оскільки цей акт заборонив дискримінацію за ознакою раси, кольору шкіри, релігії, статі або національного походження у публічних місцях, сфері працевлаштування та освіти [2]. Це означало, що держава вперше після Реконструкції не лише проголосила абстрактний принцип рівності, а й створила реальні правові інструменти для його захисту. Закон став прямою відповіддю на багаторічні протести, судові позови, бойкоти, марші та кампанії громадянської непокори, які показали неможливість подальшого збереження системи Джима Кроу.

Окреме значення мало те, що Закон 1964 р. поширив антидискримінаційні норми на сферу публічних послуг. До його ухвалення афроамериканці в багатьох південних штатах формально або фактично не мали рівного доступу до готелів, ресторанів, театрів, транспортної інфраструктури та інших громадських просторів. Після набуття чинності цього акта такі практики отримали пряму федеральну заборону, що суттєво звузило правові можливості для збереження відкритої сегрегації [2].

Соціально-економічний зміст Закону про громадянські права 1964 р. не обмежувався інтеграцією ресторанів чи транспортних об'єктів. Його значення

полягало у зміні самої логіки державної політики: федеральна влада почала не лише декларувати рівність, а й створювати механізми її примусового забезпечення. Це посилило позиції афроамериканців у трудових відносинах, освітній сфері та доступі до послуг, хоча практична реалізація закону залишалася поступовою і нерівномірною [2; 63, с. 115].

Важливу роль у цій сфері відіграв також президентський указ Executive Order 11246 1965 р., який вимагав від федеральних підрядників дотримання політики рівних можливостей при працевлаштуванні [49]. Це був істотний крок у напрямі перетворення антидискримінаційних принципів на частину державної економічної політики. Оскільки федеральні контракти мали велике значення для бізнесу, держава отримувала важіль впливу на приватний сектор. Відтепер компанії, що співпрацювали з федеральним урядом, повинні були враховувати вимоги недискримінації, що поступово змінювало практики найму й управління персоналом.

Одним із найважливіших соціально-економічних результатів руху стало розширення доступу афроамериканців до освіти. Рішення Верховного Суду у справі *Brown v. Board of Education* 1954 р. ще до кульмінації руху визнало расову сегрегацію у державних школах неконституційною [1]. Проте саме масовий громадянський рух 1950–1960-х рр. змусив федеральну владу активніше забезпечувати виконання цього рішення. Інтеграція шкіл не була швидкою або безконфліктною. У багатьох штатах Півдня місцева влада застосовувала тактику затягування, закривала школи, фінансувала приватні навчальні заклади для білих дітей або використовувала адміністративні бар'єри. Однак громадянський рух зробив освітню нерівність предметом загальнонаціональної уваги.

Освітні зміни мали довготривале значення, адже школа залишалася одним із головних механізмів відтворення соціальної нерівності. Формальне визнання неконституційності шкільної сегрегації у справі *Brown v. Board of Education* не одразу забезпечило фактичну інтеграцію, однак воно зруйнувало юридичну

основу принципу «роздільно, але рівно». Надалі саме освітня сфера стала одним із центральних напрямів боротьби за реальне наповнення громадянської рівності [1; 92, с. 142].

У 1965 р. було ухвалено Закон про початкову та середню освіту, який сприяв збільшенню федеральної підтримки шкіл, особливо у бідних районах [46]. Хоча цей акт не був винятково «расовим» законом, він мав важливе значення для афроамериканських громад, які часто проживали у районах із низькою податковою базою та слабким фінансуванням освіти. У поєднанні з рішеннями судів і тиском правозахисних організацій це створювало можливості для поступового вирівнювання освітніх ресурсів. Водночас слід зазначити, що житлова сегрегація й надалі впливала на склад шкіл, тому проблема нерівності в освіті не була повністю подолана.

Ще одним важливим досягненням стало посилення виборчих прав афроамериканців. Закон про виборчі права 1965 р. був прямим результатом кампаній у Міссісіпі, Алабамі та інших південних штатах, зокрема маршу від Сельми до Монтгомері. Цей закон заборонив дискримінаційні практики, які десятиліттями використовувалися для усунення афроамериканців від політичної участі: тести на грамотність, свавільні реєстраційні процедури, залякування, адміністративні відмови [3]. Його значення виходило за межі виборчого процесу, адже політична участь є необхідною умовою захисту соціально-економічних інтересів.

Розширення виборчих прав мало прямі соціальні наслідки. Там, де афроамериканці отримували можливість реєструватися і голосувати, вони поступово впливали на склад місцевих органів влади, шкільних рад, судових посад, муніципальних адміністрацій. Це змінювало розподіл ресурсів, політику у сфері освіти, охорони здоров'я, інфраструктури, правоохоронної системи. Якщо до 1965 р. значна частина чорного населення Півдня фактично не мала політичного представництва, то після ухвалення закону почалося

повільне, але важливе зростання кількості афроамериканських виборців і посадовців [64, с. 78–93].

Політичне представництво стало важливою умовою соціально-економічних змін, оскільки дискримінація існувала не лише у вигляді приватних упереджень, а й у вигляді бюджетних рішень, муніципальної політики та адміністративних практик. Афроамериканські громади часто були позбавлені належного фінансування шкіл, доріг, лікарень, каналізації, громадського транспорту та житлових програм. Отримавши можливість голосувати, вони могли вимагати відповідальності від місцевих чиновників. Тому боротьба за виборчі права була нерозривно пов'язана з боротьбою за матеріальні умови життя.

Рух за громадянські права також сприяв трансформації житлової політики. Закон про справедливе житло 1968 р. заборонив дискримінацію у продажу, оренді та фінансуванні житла [4]. Це було особливо важливо з огляду на те, що житлова сегрегація стала однією з найстійкіших форм расової нерівності у США. Навіть там, де формальні закони Джима Кроу не діяли, афроамериканці стикалися з відмовами ріелторів, обмежувальними умовами купівлі, расовими угодами між домовласниками, банківською дискримінацією та практикою redlining. Ухвалення Fair Housing Act означало визнання того, що расова нерівність існує не лише на Півдні й не лише у сфері публічних послуг.

Однак житлова сфера показує межі досягнень громадянського руху. На відміну від заборони сегрегації у ресторанах чи автобусах, подолання житлової нерівності вимагало глибокої зміни ринку нерухомості, банківської політики, місцевого зонування, шкільного фінансування й накопиченого майнового розриву. Закон 1968 р. створив правову основу для боротьби з дискримінацією, але не міг швидко ліквідувати наслідки десятиліть просторової ізоляції. Тому багато дослідників, зокрема Томас Сугрю, підкреслюють, що після формальної

перемоги громадянського руху проблема расової нерівності перемістилася у сферу структурних соціально-економічних відносин [88, с. 178–194].

Соціально-економічні досягнення руху проявилися також у зміні становища афроамериканського середнього класу. У другій половині ХХ ст. дедалі більше афроамериканців отримували доступ до вищої освіти, державної служби, професійної зайнятості, юридичної практики, викладацької роботи, журналістики, бізнесу й політики. Це не означало зникнення расової нерівності, але свідчило про руйнування частини бар'єрів, які раніше майже повністю блокували соціальну мобільність. Громадянський рух створив умови, за яких індивідуальні досягнення афроамериканців перестали бути винятковими випадками й поступово перетворилися на ширшу соціальну тенденцію.

Водночас необхідно уникати надмірно оптимістичної оцінки. Багато афроамериканців, особливо у бідних міських районах і сільських громадах Півдня, не відчували швидкого покращення матеріального становища. У 1960-х рр. поряд із законодавчими перемогами відбувалися міські повстання, зростало невдоволення безробіттям, поліцейським насильством, поганими житловими умовами та нерівністю шкіл. Звіт Комісії Кернера 1968 р. прямо вказував на те, що країна рухається до існування «двох суспільств» — білого і чорного, розділених та нерівних [5]. Це свідчило, що юридична десегрегація не усунула глибинних соціально-економічних причин расового конфлікту.

Значною проблемою залишалася зайнятість. Формальна заборона дискримінації не гарантувала рівного доступу до якісної роботи.

Афроамериканці часто концентрувалися у низькооплачуваних секторах, мали менше шансів на просування, стикалися з неформальними бар'єрами, професійною сегрегацією та упередженнями роботодавців. У промислових містах Півночі деіндустріалізація поступово скорочувала робочі місця, на які раніше могли претендувати мігранти з Півдня. Отже, навіть після

законодавчих реформ економічна рівність залишалася складним і тривалим процесом.

Серед наслідків руху важливе місце посіла політика позитивних дій, або affirmative action. Її поява була пов'язана з усвідомленням того, що формальна заборона дискримінації сама по собі не ліквідує наслідків тривалого нерівного доступу до освіти, праці та соціальних ресурсів. Президентський указ 11246 1965 р. закріпив вимогу рівних можливостей у сфері зайнятості та став одним із інструментів переходу від суто декларативної рівності до активнішої політики інституційного вирівнювання [49; 63, с. 115].

Особливого значення набула роль федеральної влади у забезпеченні соціально-економічних змін. До середини ХХ ст. питання расових відносин часто розглядалося як компетенція штатів, що дозволяло південним урядам зберігати сегрегаційну систему. Громадянський рух змусив федеральний уряд взяти на себе більшу відповідальність за захист прав громадян. Міністерство юстиції, Комісія з громадянських прав, федеральні суди та адміністративні органи стали інструментами контролю за виконанням антидискримінаційних норм [15; 39]. Це змінило баланс між штатами і федеральним центром у питаннях громадянських прав.

Соціально-економічні досягнення руху мали також психологічний і символічний вимір. Для афроамериканської громади перемоги 1950–1960-х рр. означали руйнування офіційної системи приниження. Можливість голосувати, навчатися у десеґрегованих школах, користуватися публічними закладами, звертатися до суду, займати державні посади й вимагати рівного ставлення сприяла формуванню нового почуття громадянської гідності. У такому контексті матеріальні зміни були нерозривно пов'язані з моральною реабілітацією спільноти, яка століттями перебувала у становищі підпорядкування.

Рух за громадянські права сприяв і розширенню соціальних можливостей для наступних поколінь. Діти, які після десеґрації отримували доступ до

кращих шкіл, мали більше шансів вступити до коледжів і університетів. Молоді афроамериканці могли бачити приклади політичних лідерів, юристів, викладачів, журналістів, священників і громадських діячів, які відкрито боролися за рівність. Це змінювало горизонти очікувань: замість пристосування до ролі, нав'язаної сегрегаційним суспільством, утверджувалася ідея активної участі у творенні власного майбутнього.

Варто також зазначити, що громадянський рух вплинув на становище інших дискримінованих груп у США. Його правові й організаційні досягнення стали прецедентом для боротьби латиноамериканців, корінних народів, жінок, людей з інвалідністю та інших спільнот за рівні права. Антидискримінаційне законодавство 1960-х рр. створило універсальні механізми, які могли застосовуватися ширше, ніж лише до афроамериканського питання. У такому контексті соціально-економічні наслідки руху вийшли за межі однієї громади й змінили всю систему американської соціальної політики.

Проте слід підкреслити, що досягнення руху були результатом не лише законодавчих рішень, а й тривалої самоорганізації афроамериканських громад. Бойкоти, кампанії реєстрації виборців, свободні школи, громадські збори, церковні мережі, студентські організації та правова допомога створили практичну інфраструктуру змін. Саме ця інфраструктура дозволила перетворити юридичні норми на реальні соціальні можливості. Без місцевих активістів, учителів, священників, юристів, студентів і волонтерів навіть найважливіші федеральні закони залишалися б декларативними.

Таким чином, соціально-економічні досягнення руху за громадянські права були значними, але неповними. Вони ліквідували законодавчі основи сегрегації, розширили доступ до освіти, праці, житла, публічних послуг і виборчого процесу, сприяли зростанню афроамериканського представництва та формуванню нового середнього класу. Водночас вони не усунули всі структурні наслідки рабства, Джима Кроу, житлової ізоляції та економічного виключення. Саме ця подвійність — перемога у правовій сфері й

незавершеність соціальної рівності — визначає історичну оцінку руху за громадянські права у другій половині ХХ ст.

4.2. Створення передумов для формування громадянського суспільства в США

Рух за громадянські права мав не лише соціально-економічні, а й глибокі суспільно-політичні наслідки. Він став одним із головних чинників формування сучасного громадянського суспільства у США, оскільки продемонстрував здатність організованих громадян впливати на державну політику, змінювати законодавство, контролювати владу й формувати нові моральні стандарти суспільного життя. У такому контексті рух афроамериканців був не тільки боротьбою проти сегрегації, а й школою демократії, у якій мільйони людей навчалися практикам солідарності, самоорганізації та відповідального громадянства.

Громадянське суспільство передбачає існування простору між державою, ринком і приватним життям, де громадяни можуть об'єднуватися для захисту своїх інтересів і цінностей. У випадку афроамериканського руху таким простором стали церкви, правозахисні організації, студентські комітети, місцеві ініціативи, профспілки, жіночі групи, благодійні мережі, освітні проєкти та незалежна преса. Вони забезпечували не лише організаційну підтримку протестів, а й формували культуру участі, у якій звичайна людина могла відчувати себе суб'єктом історичних змін [106; 113].

Особливу роль у формуванні громадянського суспільства відіграли афроамериканські церкви. Вони були не тільки релігійними установами, а й центрами соціальної підтримки, освіти, політичної мобілізації та морального авторитету. У багатьох громадах саме церква була єдиною інституцією, яку афроамериканці контролювали самостійно. Тут проводилися збори, обговорювалися стратегії протесту, збиралися кошти, організовувалися бойкоти, навчалися волонтери. Релігійна риторика надавала рухові моральної

сили, а біблійні образи визволення допомагали інтерпретувати боротьбу за громадянські права як справедливу й історично необхідну [112].

Мартін Лютер Кінг-молодший і Southern Christian Leadership Conference використали церковну інфраструктуру для організації ненасильницького спротиву. Проте важливо розуміти, що сила руху полягала не лише у харизмі Кінга. Локальні пастори, диякони, церковні активістки, молодіжні служіння й парафіяльні мережі забезпечували щоденну роботу, без якої масові кампанії були б неможливими. Саме ця горизонтальна інфраструктура дозволяла рухові швидко мобілізувати людей, поширювати інформацію і підтримувати дисципліну під час протестів.

Важливим елементом громадянського суспільства стали правозахисні організації. NAACP, CORE, SCLC, SNCC та інші структури мали різні стратегії, але разом вони створювали багаторівневу систему боротьби. NAACP зосереджувалася на судових позовах і правовому захисті; CORE розвивала практики прямої ненасильницької дії; SCLC організовувала масові кампанії на основі церковних мереж; SNCC мобілізував студентів і місцеві громади, особливо у сільських районах Півдня [11; 14; 17; 103]. Така різноманітність організацій дозволила рухові бути гнучким і здатним реагувати на різні форми дискримінації.

Студентський рух мав особливе значення для демократизації громадянської участі. Сидячі протести у Грінсборо 1960 р., кампанії SNCC, Freedom Rides і політики, а самостійною силою суспільних змін. Студенти не лише брали участь у протестах, а й організовували школи громадянської освіти, реєстрацію виборців, інформаційні кампанії, правову підтримку. Їхня діяльність розширила уявлення про політичну участь: вона більше не зводилася лише до голосування, а включала прямі дії, солідарність і готовність ризикувати заради суспільного блага.

Жіночий внесок у формування громадянського суспільства був не менш важливим. Традиційна історіографія довго зосереджувалася на чоловіках-лідерах, однак сучасні дослідження показують, що жінки відігравали ключову роль у щоденній організації руху. Елла Бейкер, Даян Неш, Фанні Лу Геймер, Роза Паркс, Септіма Кларк та багато інших активісток формували стратегії, навчали громади, координували кампанії, підтримували мережі взаємодопомоги [95; 116; 117]. Їхня діяльність сприяла розвитку неієрархічної моделі лідерства, у якій головним було не публічне визнання, а здатність громади діяти самостійно.

Елла Бейкер особливо послідовно відстоювала ідею «сильних людей» замість «сильних лідерів». Її підхід мав велике значення для громадянського суспільства, оскільки акцентував увагу на місцевій ініціативі, самонавчанні та колективній відповідальності. На відміну від моделі, де рух залежить від кількох харизматичних постатей, Бейкер пропонувала бачити джерело змін у самих громадах. Ця логіка стала важливою для SNCC і для ширшого розуміння демократичної участі як процесу, що починається «знизу» [116].

Рух за громадянські права змінив також роль судів у житті громадянського суспільства. Верховний Суд і федеральні суди стали ареною, де дискриміновані групи могли оскаржувати несправедливі закони й практики. Судові перемоги не замінювали масового протесту, але надавали йому правового виміру. Водночас протести створювали суспільний тиск, без якого судові рішення могли залишатися невиконаними. Таким чином, між громадянською мобілізацією та правовими інституціями виник взаємозв'язок: рух використовував суди, а суди під впливом суспільних змін поступово розширювали зміст конституційних гарантій [90; 92].

Одним із важливих наслідків руху стало утвердження громадянської непокори як легітимної форми демократичного спротиву. Мартін Лютер Кінг у «Листі з Бірмінгемської в'язниці» обґрунтував моральне право порушувати несправедливі закони, якщо вони суперечать вищим принципам

справедливості [10]. Це не було закликком до хаосу, а навпаки — спробою поєднати протест із відповідальністю. Учасники ненасильницьких акцій свідомо приймали арешти й покарання, щоб продемонструвати несправедливість самої системи. Така практика стала важливою частиною американської політичної культури.

Ненасильницький спротив мав великий вплив на формування моральної свідомості суспільства. Телевізійні кадри нападів на мирних демонстрантів, арештів студентів, побиття учасників маршів, застосування собак і водометів у Бірмінгемі та насильства під час маршу в Сельмі змінювали ставлення значної частини білої громадськості. Рух показав, що громадянське суспільство може використовувати публічність як інструмент тиску на владу. Завдяки медіа локальні конфлікти перетворювалися на загальнонаціональні моральні кризи [69, с. 210–230].

Періодика й афроамериканська преса стали важливими інституціями громадянського суспільства. Видання на кшталт *The Chicago Defender*, спільний простір пам'яті, солідарності й політичної мобілізації. Вони повідомляли про протести, публікували свідчення жертв насильства, закликали до бойкотів, підтримували правозахисні кампанії.

Афроамериканська преса виконувала функцію альтернативної публічної сфери, у якій чорна громада могла говорити власним голосом, не залежачи повністю від білих медіа [113, с. 129].

Громадянський рух сприяв також розвитку культури міжрасової солідарності. Хоча його ядром була афроамериканська громада, у кампаніях брали участь білі студенти, священники, юристи, журналісти, профспілкові активісти та представники інших меншин. Це не означало зникнення нерівності всередині самого руху, але демонструвало можливість політичної співпраці на основі спільних цінностей. Така солідарність була важливою передумовою ширшої

демократизації суспільства, оскільки показувала, що права однієї групи є частиною загального питання про якість демократії.

Водночас рух за громадянські права виявив і напругу всередині громадянського суспільства. Не всі його учасники однаково розуміли цілі боротьби. Частина активістів прагнула інтеграції в існуючі інститути, інші наголошували на необхідності самовизначення, економічної автономії та радикальної перебудови суспільства. Наприкінці 1960-х рр. посилення ідей нездатністю правової рівності швидко змінити матеріальне становище чорних громад [97; 101]. Проте навіть ці суперечності свідчили про зрілість громадянського суспільства, у якому різні стратегії могли співіснувати й конкурувати.

Ідея Black Power розширила тематику громадянського руху, перенісши акцент із формальної інтеграції на питання влади, гідності, культурної самоідентифікації та контролю над власними громадами. Стоклі Кармайл та інші активісти підкреслювали, що справжня рівність неможлива без політичної сили й економічних ресурсів [58; 97]. У такому контексті радикалізація частини руху не була запереченням громадянського суспільства, а спробою поглибити його зміст. Вона ставила питання про те, хто контролює школи, поліцію, житло, бюджет, медіа й місцеву владу.

Рух за громадянські права створив передумови для появи нової правозахисної мови, яка згодом використовувалася іншими соціальними рухами.

Антивоєнний рух, студентський рух, феміністичний рух, боротьба за права латиноамериканців, корінних народів та інших спільнот запозичували тактики громадянської непокори, масових маршів, судових позовів, бойкотів, символічних акцій і медійної мобілізації. Таким чином, досвід афроамериканського руху став універсальною моделлю демократичного тиску на інститути влади [70, с. 31–59].

Важливим наслідком стало зміцнення поняття прав людини у внутрішньому політичному дискурсі США. У роки Холодної війни американська держава позиціонувала себе як захисника свободи у світі, але расова сегрегація підривала цей імідж. Громадянський рух використав цю суперечність, апелюючи не лише до Конституції США, а й до універсальних стандартів людської гідності. Мері Дудзак показує, що міжнародний контекст змушував федеральну владу серйозніше реагувати на проблему расизму, оскільки вона ставала предметом глобальної критики [89, с. 97–109]. Це посилювало зв'язок між внутрішнім громадянським суспільством і міжнародним правозахисним дискурсом.

Створення передумов для громадянського суспільства проявилось також у розвитку громадянської освіти. Freedom Schools під час кампанії Freedom Summer 1964 р. були прикладом того, як освіта може стати інструментом політичного пробудження. У цих школах учасники вивчали історію афроамериканців, Конституцію, права виборців, методи організації громад, навички публічного виступу й аналізу соціальних проблем [43]. Це була альтернатива сегрегованій освіті, яка часто виховувала покору. Freedom Schools, навпаки, формували активного громадянина, здатного ставити питання і вимагати змін.

Рух сприяв зміні відносин між громадянином і державою. До 1950–1960-х рр. значна частина афроамериканців сприймала державні інститути як інструменти контролю, репресій і виключення. Поліція, суди, виборчі комісії, шкільні ради й місцева адміністрація часто діяли в інтересах сегрегаційної системи. Громадянський рух не усунув повністю недовіру до держави, але створив нову практику вимоги відповідальності. Афроамериканці почали активніше подавати позови, реєструватися виборцями, балотуватися на посади, звертатися до федеральних органів, документувати порушення й використовувати медіа для тиску на чиновників.

У цьому процесі значну роль відігравали юристи та правові центри. Вони допомагали перетворювати індивідуальні випадки дискримінації на прецедентні справи, здатні змінити систему. Правова стратегія NAACP показала, що громадянське суспільство може ефективно використовувати інструменти самої держави для її демократизації. Судові процеси навколо освіти, транспорту, виборчих прав і публічних послуг створювали нову юридичну реальність, у якій расова дискримінація дедалі частіше визнавалася несумісною з конституційними принципами [90].

Громадянський рух також змінив роль культури у суспільних змінах. Музика, проповіді, плакати, фотографії, гасла, пісні свободи, масові зібрання та символічні жести створювали емоційну єдність руху. Культура була не лише прикрасою політики, а способом мобілізації, підтримки та передачі досвіду. Пісні, які виконувалися під час маршів і в'язничних ув'язнень, допомагали долати страх, підтримували дисципліну й формували відчуття спільної мети. Через культуру громадянське суспільство набувало не лише організаційної, а й емоційної сили [105, с. 92].

Водночас наслідки руху для громадянського суспільства не були однозначними. Після вбивства Мартіна Лютера Кінга 1968 р., міських заворушень і зростання політичної поляризації частина американського суспільства почала сприймати протест не як форму демократії, а як загрозу порядку. Це сприяло посиленню консервативної реакції, політики «закону і порядку» та критики соціальних програм. Таким чином, рух за громадянські права не лише розширив демократію, а й виявив межі готовності американського суспільства до глибоких змін.

Однак навіть консервативна реакція не могла повністю скасувати здобутки руху. Після 1960-х рр. відкритий захист законодавчої сегрегації став політично неприйнятним на загальнонаціональному рівні. Мова расової переваги втратила легітимність у публічному дискурсі, хоча расові упередження продовжували існувати в завуальованих формах. Це була

важлива зміна: громадянське суспільство, медіа, суди й федеральні інститути сформували нові межі допустимого у політичному житті. Відтепер політики, партії та громадські діячі мусяли рахуватися з нормою формальної рівності.

Рух за громадянські права сприяв також появі нової історичної пам'яті. Події в Монтгомері, Літл-Року, Бірмінгемі, Вашингтоні, Міссісіпі та Сельмі стали частиною національного нарративу про боротьбу за демократію. Меморіали, музеї, шкільні програми, документальні фільми, усні історії й архіви закріпили пам'ять про рух як про один із центральних епізодів американської історії. Це має значення для громадянського суспільства, оскільки історична пам'ять формує уявлення про те, які форми спротиву є легітимними і чому права потребують постійного захисту.

Сучасне громадянське суспільство США значною мірою спирається на спадщину руху 1950–1960-х рр. Навіть ті рухи, які виникли значно пізніше, використовують його символіку, мову й організаційні практики. Апеляція до «незавершеної роботи» громадянських прав стала частиною політичної культури. Це свідчить про те, що рух не завершився лише ухваленням законів 1964, 1965 і 1968 рр.; він залишив після себе модель дії, яка продовжує впливати на американське суспільство.

Отже, створення передумов для формування громадянського суспільства було одним із найважливіших наслідків руху за громадянські права. Він навчив громадян використовувати організації, суди, медіа, вибори, освіту, культуру й ненасильницький протест як взаємопов'язані інструменти демократичного впливу. Він показав, що демократія не є лише системою інститутів, а потребує активної участі громадян, готових захищати рівність і гідність. Тому історичне значення афроамериканського руху полягає не тільки в подоланні законодавчої сегрегації, а й у розширенні самої практики демократії у США.

Отже, формування громадянського суспільства внаслідок руху за громадянські права було процесом не лише інституційним, а й культурним. Воно охоплювало зміну законів, практик політичної участі, способів

самоорганізації, моральних уявлень і колективної пам'яті. Саме ця багатовимірність пояснює, чому рух 1950–1960-х рр. залишається одним із найважливіших прикладів демократичної трансформації у новітній історії США.

Нарешті, спадщина руху полягає у тому, що він залишив після себе мережу інституцій, архівів, освітніх програм і громадських практик. Колишні активісти ставали викладачами, політиками, юристами, журналістами, громадськими організаторами. Їхній досвід передавався наступним поколінням через мемуари, інтерв'ю, документальні фільми, університетські курси та локальні музеї. Завдяки цьому рух не зник після завершення 1960-х рр., а перетворився на тривалу традицію громадянської участі, яка продовжує впливати на американське суспільство.

Важливо також, що рух за громадянські права змінив уявлення про ефективність ненасильницької дії. До 1950-х рр. ненасильство могло сприйматися як моральний ідеал, але не завжди як практичний інструмент політики. Кампанії в Монтгомері, Бірмінгемі, Сельмі та інших містах довели, що дисциплінований ненасильницький протест здатний створювати економічний тиск, привертати увагу медіа, мобілізувати союзників і змушувати владу до переговорів. Тому ненасильство стало не лише етичною позицією, а й технологією демократичної боротьби.

Суттєвим наслідком стало також формування нової культури відповідальності білої більшості. Протести, судові процеси та публічні свідчення змусили значну частину суспільства усвідомити, що расова нерівність не є природним або випадковим явищем. Вона була результатом конкретних законів, рішень, економічних практик і мовчазної згоди. Це створило підґрунтя для ширших дискусій про привілеї, історичну відповідальність і необхідність інституційних реформ. Хоча ці дискусії часто викликали спротив, вони стали невід'ємною частиною американського публічного життя.

Рух також сприяв розширенню поняття громадянства. До середини ХХ ст. формальне громадянство афроамериканців часто не супроводжувалося реальним доступом до прав. Вони могли юридично вважатися громадянами США, але фактично були обмежені у голосуванні, пересуванні, освіті, праці та користуванні публічними благами. Громадянський рух наполягав на тому, що громадянство не може бути лише правовим статусом; воно повинно означати реальну участь у політичному, соціальному й економічному житті країни. У такому контексті рух поглибив зміст американської демократії.

Саме в цьому полягала одна з найважливіших інновацій руху: він поєднав локальну організацію з національною стратегією. Місцеві активісти знали конкретні форми дискримінації у своїх громадах, тоді як загальнонаціональні організації забезпечували юридичну, медійну та фінансову підтримку. Така модель дозволяла уникати ізоляції окремих протестів і водночас зберігати зв'язок із реальними потребами населення. У подальшому саме ця модель стала характерною для багатьох американських громадських рухів, які поєднували місцеві ініціативи з федеральним порядком денним.

Окремо варто наголосити на тому, що рух за громадянські права змінив характер взаємин між локальними громадами та національною політикою. До середини ХХ ст. расова дискримінація часто залишалася «місцевою» проблемою, яку південні штати намагалися приховати за принципом автономії штатів. Масові кампанії протесту зруйнували цю логіку. Події в одному місті або окрузі швидко ставали предметом обговорення на федеральному рівні, у національній пресі та міжнародному інформаційному просторі. Це означало, що громадянське суспільство навчилося перетворювати локальну несправедливість на загальнонаціональне політичне питання.

Висновки до розділу 4

Наслідки руху за громадянські права у 1950–1960-х рр. були глибокими й багаторівневими. У соціально-економічній сфері він сприяв демонтажу

законодавчих основ сегрегації, розширенню доступу афроамериканців до освіти, публічних послуг, працевлаштування, житла й політичної участі. Закони 1964, 1965 і 1968 рр. стали юридичним підсумком тривалої боротьби й водночас початком нового етапу, на якому головним завданням стало не лише скасування дискримінаційних норм, а й подолання структурної нерівності [2; 3; 4].

Разом із тим рух не ліквідував усіх наслідків рабства, Джима Кроу та расової ізоляції. Бідність, нерівність шкільного фінансування, житлова сегрегація, обмежений доступ до якісної праці та напружені відносини з правоохоронною системою продовжували впливати на становище афроамериканців. Тому історичні досягнення руху слід оцінювати не як остаточне вирішення расового питання, а як радикальне розширення правових і політичних можливостей для подальшої боротьби за рівність.

У суспільно-політичному вимірі рух за громадянські права створив передумови для розвитку сучасного громадянського суспільства у США. Він продемонстрував ефективність самоорганізації громад, правозахисних структур, церковних мереж, студентських ініціатив, жіночого активізму, незалежної преси та судової боротьби. Рух утвердив громадянську непокору як морально обґрунтований інструмент демократичного спротиву, а також показав, що права людини потребують не лише юридичного проголошення, а й постійного суспільного захисту.

Значення руху виходить за межі історії афроамериканців. Його досвід став моделлю для інших соціальних рухів у США та світі, а також вплинув на розвиток міжнародного дискурсу прав людини. Афроамериканський рух довів, що навіть глибоко вкорінені системи нерівності можуть бути змінені через поєднання масової мобілізації, правової стратегії, морального авторитету й політичного тиску. У цьому полягає його головний історичний урок.

Таким чином, четвертий розділ дозволяє зробити висновок, що рух за громадянські права став не лише етапом у подоланні сегрегації, а й одним із ключових процесів модернізації американської демократії. Він змінив правовий статус афроамериканців, розширив межі громадянської участі, посилив роль федеральної влади у захисті прав людини та сформував нову культуру суспільної відповідальності. Саме завдяки цьому його наслідки залишаються важливими для розуміння як історії США другої половини ХХ ст., так і сучасних дискусій про рівність, справедливість і громадянське суспільство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

Офіційні документи та законодавство

1. Brown v. Board of Education (1954) – Рішення Верховного Суду США, яке скасувало сегрегацію в школах. URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/347/483/>
2. The Civil Rights Act (1964) – Закон, який офіційно заборонив расову дискримінацію. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-78/pdf/STATUTE-78-Pg241.pdf>
3. The Voting Rights Act (1965) – Закон, що гарантував афроамериканцям виборчі права. URL: <https://www.justice.gov/crt/history-federal-voting-rights-laws>
4. The Fair Housing Act (1968) – Закон про боротьбу з дискримінацією у сфері житла. URL: <https://www.justice.gov/crt/fair-housing-act-2>
5. The Kerner Report (1968). Report of the National Advisory Commission on Civil Disorders. URL: https://www.huduser.gov/portal/publications/pdf/Kerner_commission_report.pdf
6. Plessy v. Ferguson (1896). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/163/537/>
7. Executive Order 8802 (1941) – «Про заборону дискримінації в оборонній промисловості». URL: <https://www.archives.gov/historical-docs/todays-doc/?dod-date=625>
8. Congressional Record: Civil Rights Filibuster (1957).
9. United States Census Bureau. Historical Statistics of Black Americans: A Statistical Summary, 1790–1990. URL:

<https://www.census.gov/library/publications/1990/compendia/histstat.html>

(дата звернення: 05.06.2025)

10. King, Martin Luther Jr. Letter from Birmingham Jail, 1963. URL: https://www.africa.upenn.edu/Articles_Gen/Letter_Birmingham.html (дата звернення: 05.06.2025)
11. NAACP Annual Report, 1960. Архів Національної асоціації сприяння прогресу кольорового населення (NAACP), Вашингтон.
12. Southern Manifesto, 1956. URL: <https://www.crmvet.org/docs/southernmanifesto.htm> (дата звернення: 09.06.2025)
13. The Civil Rights Movement Archive. Oral History Interview with Diane Nash. URL: <https://www.crmvet.org/nash.htm> (дата звернення: 05.06.2025)
14. SNCC Statement of Purpose, 1960. URL: <https://snccdigital.org/inside-sncc/what-we-believe/> (дата звернення: 06.06.2025)
15. U.S. Department of Justice. Enforcement of Civil Rights in the 1960s. Архів юридичних документів Конгресу США.
16. Freedom Riders Reports, 1961. Архів Бібліотеки Конгресу США.
17. CORE (Congress of Racial Equality) Field Reports, 1960–1965. Архів Колумбійського університету, Нью-Йорк.
18. FBI Surveillance Files on Martin Luther King Jr., 1963–1968. URL: <https://vault.fbi.gov/Martin%20Luther%20King%2C%20Jr.> (дата звернення: 06.06.2025)
19. The Negro Family: The Case for National Action (Moynihan Report), 1965. URL: <https://www.dol.gov/general/aboutdol/history/webid-moynihan> (дата звернення: 06.06.2025)

20. Malcolm X. The Ballot or the Bullet, 1964. URL:
<https://americanradioworks.publicradio.org/features/blackspeech/mx.html>
(дата звернення: 09.06.2025)
21. National Urban League. State of Black America Report, 1966. Архів Національної урбаністичної ліги.
22. Report of the U.S. Civil Rights Commission on Voting in Mississippi, 1962. Офіційне видання уряду США.
23. March on Washington Program, 1963. Архів Смітсонівського інституту.
24. James Farmer Papers (CORE). Архів Бібліотеки Брендайського університету.
25. Fred Shuttlesworth Collection. Архів Бібліотеки Бірмінгема.
26. National Council of Churches, Statements on Racial Justice, 1957–1964.
27. W.E.B. Du Bois. Address to the UN on the Question of Negroes in the United States, 1947. URL: <https://www.blackpast.org/global-african-history/1947-w-e-b-du-bois-address-un/> (дата звернення: 08.06.2025)
28. Thurgood Marshall. Oral Argument in Brown v. Board of Education, 1953. URL: <https://www.oyez.org/cases/1940-1955/347us483> (дата звернення: 07.06.2025)
29. Greensboro Sit-In News Footage, 1960. Архів NBC News.
30. Вибіркові судові справи штату Алабама, 1954–1965. Архів юридичного факультету Університету Алабами.
31. Rosa Parks Arrest Report, 1955. URL:
<https://www.archives.gov/exhibits/featured-documents/rosa-parks> (дата звернення: 08.06.2025)
32. Freedom Summer Diaries, 1964. Архів університету Джорджії.

33. Ella Baker Papers. Архів Університету Говарда.
34. Student Voices from Little Rock Central High, 1957. URL:
<https://www.nps.gov/chsc/learn/historyculture/little-rock-nine.htm> (дата звернення: 09.06.2025)
35. Negro Protest Petitions to the White House, 1963. Архів Національного архіву США.
36. Congressional Debates on the Civil Rights Act, 1964. Бібліотека Конгресу, офіційні стенограми.
37. Interview with Stokely Carmichael, 1966. Архів Індіанського університету.
38. Bayard Rustin: "From Protest to Politics", 1965. URL:
<https://africanamericanpolicyforum.org/bayard-rustin-from-protest-to-politics> (дата звернення: 09.06.2025)
39. U.S. Commission on Civil Rights Hearings Transcripts, 1959–1965. Національний архів США.
40. Black Panther Party 10-Point Program, 1966. URL:
<https://www.marxists.org/history/usa/workers/black-panthers/1966/10-point.htm> (дата звернення: 09.06.2025)
41. Photos and Captions from the Selma to Montgomery March, 1965. URL:
<https://www.nps.gov/nr/travel/civilrights/al4.htm> (дата звернення: 09.06.2025)
42. Telegram from President Johnson to Governor Wallace on Voting Rights, 1965. Архів Президентської бібліотеки Ліндона Джонсона.
43. Freedom Schools Curriculum, Mississippi, 1964. Архів Південного історичного центру (Southern Historical Collection), UNC Chapel Hill.

44. Presidential Proclamation 3204, Establishing the Committee on Government Employment Policy, 1957. URL: <https://www.archives.gov/federal-register/executive-orders/1957-eo.html> (дата звернення: 10.06.2025)
45. Civil Rights Act of 1957 – Перший федеральний закон після Реконструкції, що стосувався прав афроамериканців. URL: <https://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=false&doc=100> (дата звернення: 10.06.2025)
46. Elementary and Secondary Education Act (1965). URL: <https://www2.ed.gov/about/offices/list/oese/legislation.html> (дата звернення: 10.06.2025)
47. Report of the President's Committee on Civil Rights (To Secure These Rights), 1947. URL: <https://www.trumanlibrary.gov/library/to-secure-these-rights> (дата звернення: 10.06.2025)
48. U.S. Constitution, Fourteenth Amendment (Equal Protection Clause). URL: <https://www.law.cornell.edu/constitution/amendmentxiv> (дата звернення: 10.06.2025)
49. Executive Order 11246 (1965) – Про забезпечення рівних можливостей при працевлаштуванні. URL: <https://www.archives.gov/federal-register/executive-orders/1965.html> (дата звернення: 10.06.2025)
50. Title IX of the Education Amendments (1972) – Заборона дискримінації у сфері освіти. URL: <https://www.justice.gov/crt/title-ix-education-amendments-1972> (дата звернення: 10.06.2025)
51. United Nations Universal Declaration of Human Rights (1948). URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (дата звернення: 10.06.2025)

Мемуари, автобіографії, виступи

52. King, M. L. Jr. *Stride Toward Freedom: The Montgomery Story* (1958).
53. Parks, R., Haskins, J. *Rosa Parks: My Story* (1992).
54. Lewis, J., Aydin, A., Powell, N. *March (Trilogy)* (2013–2016).
55. Malcolm X; Haley, A. *The Autobiography of Malcolm X* (1965).
56. Evers-Williams, M.; Marable, M. *The Autobiography of Medgar Evers* (2005).
57. Assata Shakur. *Assata: An Autobiography*. — Zed Books, 2001.
58. Stokely Carmichael (Kwame Ture). *Ready for Revolution: The Life and Struggles of Stokely Carmichael*. — Scribner, 2003.
59. Bayard Rustin. *Time on Two Crosses: The Collected Writings of Bayard Rustin*. — Cleis Press, 2003.
60. Coretta Scott King. *My Life, My Love, My Legacy*. — Henry Holt and Co., 2017.

Українські переклади джерел

61. Кінг, М. Л. *Шлях до свободи* (укр. переклад).
62. Малкольм Ікс; Хейлі, А. *Автобіографія Малкольма Ікса* (укр. переклад).

Література

Наукові монографії та аналітичні праці

63. Fairclough, A. *Better Day Coming: Blacks and Equality, 1890–2000* (2001). — С. 112–135.
64. Lawson, S. F. *Black Ballots: Voting Rights in the South, 1944–1969* (1976). — С. 78–93.

65. Branch, T. Parting the Waters: America in the King Years, 1954–1963 (1988). — С. 201–250.
66. Payne, C. M. I've Got the Light of Freedom: The Organizing Tradition and the Mississippi Freedom Struggle (1995). — С. 145–160.
67. Sitkoff, H. The Struggle for Black Equality: 1954–1992 (1993). — С. 56–67.
68. Blum, E. J. W. E. B. Du Bois: American Prophet. — University of Pennsylvania Press, 2007. — С. 88–102.
69. Ward, B. The 1960s: A Documentary Reader. — Wiley-Blackwell, 2009. — С. 210–230.
70. Hall, S. American Patriotism, American Protest: Social Movements Since the Sixties. — University of Pennsylvania Press, 2010. — С. 31–59.
71. Payne, C. I've Got the Light of Freedom. — University of California Press, 2007. — С. 161–175.
72. Marable, M. Race, Reform, and Rebellion: The Second Reconstruction and Beyond in Black America, 1945–2006. — University Press of Mississippi, 2007. — С. 99–117.
73. King, R. H. Civil Rights and the Idea of Freedom. — Oxford University Press, 1992. — С. 45–62.
74. Hill, L. The Deacons for Defense: Armed Resistance and the Civil Rights Movement. — University of North Carolina Press, 2004. — С. 133–152.

Перекладені монографії українською

75. Фейркло, А. Кращий день настане: чорношкірі та рівність, 1890–2000 (укр. переклад). — С. 101–125.
76. Дюбуа, В. Е. Б. Душі чорного народу (укр. переклад). — С. 55–57.

77.Тісдейл, Л. Крок за кроком: історія боротьби за рівність (укр. вид.). — С. 88–97.

Українські наукові дослідження

78.Пахомова Т. В. Політика США щодо расових меншин: історія та сучасність. — Львів: Видавництво ЛНУ, 2015. — С. 134–150.

79.Кириченко Р. А. Американський месіанізм і права людини: історичні паралелі. — К.: Інститут світової політики, 2017. — С. 60–72.

80.Ярошенко О. І. Механізми захисту громадянських прав у США: між законом і реальністю. — Питання історії, 2018. — С. 44–52.

81.Довгопол О. Б. Політичний дискурс афроамериканців в США у ХХ ст. — Схід, №3, 2019. — С. 33–39.

82.Гаврищук В. М. Боротьба афроамериканців за громадянські права у США в другій половині 50–60-х рр. ХХ ст. (2016). — С. 71–80.

83.Скоблик В. П. Рух за громадські права у США... (2008). — С. 120–134.

84.Конончук Ю. В. Ідеологія насильства... (1950–1970-ті рр.) (2020). — С. 91–105.

85.Решетов С. Я. Діяльність партії «Чорні пантери»... (2022). — С. 43–51.

86.Марусяк А. Р. Рух афроамериканців наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. (2022). — С. 12–25.

87.Денисова Є. А. Боротьба проти расової дискримінації у США: історико-правовий досвід. — С. 147–159.

Наукові статті та аналітичні дослідження

88.Sugrue, T. J. Sweet Land of Liberty: The Forgotten Struggle for Civil Rights in the North (2008). — С. 178–194.

89. Dudziak, M. *Cold War Civil Rights: Race and the Image of American Democracy* (2000). — C. 97–109.
90. Greenberg, J. *Crusaders in the Courts...* (1994). — C. 221–238.
91. Hall, J. D. *The Long Civil Rights Movement and the Political Uses of the Past* (2005). — C. 11–25.
92. Klarman, M. *Brown v. Board of Education and the Civil Rights Movement* (2007). — C. 142–157.
93. Branch, T. *The Awakening of the Civil Rights Movement*. — *American Heritage Magazine*, 1996. — C. 52–59.
94. Dudziak, M. L. *Cold War Civil Rights...* — Princeton University Press, 2000. — C. 187–201.
95. Ransby, B. *Ella Baker and the Black Freedom Movement*. — UNC Press, 2003. — C. 65–83.
96. Harris, F. C. *The Price of the Ticket...* — Oxford University Press, 2012. — C. 31–49.
97. Ture, K.; Hamilton, C. V. *Black Power: The Politics of Liberation*. — Vintage, 1967. — C. 75–89.
98. Reed, A. *Class Notes: Posing as Politics and Other Thoughts on the American Scene*. — New Press, 2000. — C. 112–124.
99. Winant, H. *The World is a Ghetto: Race and Democracy Since World War II*. — Basic Books, 2001. — C. 203–220.
100. Forman, J. Jr. *Locking Up Our Own: Crime and Punishment in Black America*. — FSG, 2017. — C. 54–69.

101. Van Deburg, W. L. *New Day in Babylon: The Black Power Movement and American Culture, 1965–1975*. — University of Chicago Press, 1992. — С. 116–133.
102. Сенкевич Т. Від хаосу до організації (Малкольм Ікс). — С. 19–28.

Додаткові джерела та література

103. Carson, Clayborne. *In Struggle: SNCC and the Black Awakening of the 1960s*. — Harvard University Press, 1981.
104. McAdam, Doug. *Political Process and the Development of Black Insurgency, 1930–1970*. — University of Chicago Press, 1982.
105. Kelley, Robin D. G. *Freedom Dreams: The Black Radical Imagination*. — Beacon Press, 2002.
106. Morris, Aldon D. *The Origins of the Civil Rights Movement*. — Free Press, 1984.
107. Chappell, David L. *Inside Agitators: White Southerners in the Civil Rights Movement*. — Johns Hopkins University Press, 1994.
108. Tuck, Stephen G. *Beyond Atlanta: The Struggle for Racial Equality in Georgia, 1940–1980*. — University of Georgia Press, 2001.
109. Fleming, Cynthia. *Soon We Will Not Cry: The Liberation of Ruby Doris Smith Robinson*. — Rowman & Littlefield, 1998.
110. Хейфец, М. *Історія расових відносин у США*. — Київ: Основи, 2020.
111. Franklin, John Hope. *From Slavery to Freedom: A History of African Americans*. — Knopf, 2000.

112. Wilmore, Gayraud S. *Black Religion and Black Radicalism*. — Orbis Books, 1998.
113. Dittmer, John. *Local People: The Struggle for Civil Rights in Mississippi*. — University of Illinois Press, 1994.
114. Foner, Eric. *Reconstruction: America's Unfinished Revolution, 1863–1877*. — Harper & Row, 1988.
115. Alexander, Michelle. *The New Jim Crow: Mass Incarceration in the Age of Colorblindness*. — The New Press, 2010.
116. Ransby, Barbara. *Ella Baker and the Black Freedom Movement*. — University of North Carolina Press, 2003.
117. Olson, Lynne. *Freedom's Daughters: The Unsung Heroines of the Civil Rights Movement*. — Scribner/Ballantine, 2000.
118. Blount, David. *Race, Justice, and the American Dream*. — Oxford University Press, 2015.
119. West, Cornel. *Race Matters*. — Beacon Press, 2001.
120. Coates, Ta-Nehisi. *Between the World and Me*. — Spiegel & Grau, 2015.
121. Gilroy, Paul. *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. — Verso, 1993.
122. Crenshaw, Kimberlé. *On Intersectionality*. — Routledge, 2019.
123. Collins, Patricia Hill. *Black Feminist Thought*. — Routledge, 1990.
124. Dekker, Martin. *Racial Justice in the Transatlantic Context*. — Berlin: De Gruyter, 2018.
125. Nagle, Gabriele. *Civil Rights in Global Perspective*. — Munich: Nomos, 2019.

126. Ситкофф, Г. Боротьба за рівність: історія руху за громадянські права у США. — Київ: Либідь, 2022.
127. Пахомова, Т. В. Політика США щодо расових меншин у XX–XXI ст. — Харків: ХНУ, 2021.
128. Решетов, С. Я. Історія афроамериканського радикалізму. — Дніпро: НГУ, 2020.
129. Гаврищук, В. М. Громадянський рух у США: історія і сучасність. — Львів: Світ, 2019.
130. Конончук, Ю. В. Ідеологія насильства у русі за громадянські права афроамериканців. — Київ: НПУ, 2023.

Додатки

Додаток А

Вид з меморіалу Лінкольна на монумент Вашингтона під час маршу на Вашингтон, 1963 рік

Додаток Б

Ємність з водою для кольорових у транспортному терміналі в Оклахомі.
Фотографія Рассела Лі (1939 рік).

Додаток В

Джордж Воллес блокує вхід до університету Алабами, щоб не допустити туди темношкірих студентів, 11 червня 1963 року

Додаток Г

H. R. 7152

PUBLIC LAW 88-352

Eighty-eighth Congress of the United States of America

AT THE SECOND SESSION

*Begun and held at the City of Washington on Tuesday, the seventh day of January,
one thousand nine hundred and sixty-four*

An Act

To enforce the constitutional right to vote, to confer jurisdiction upon the district courts of the United States to provide injunctive relief against discrimination in public accommodations, to authorize the Attorney General to institute suits to protect constitutional rights in public facilities and public education, to extend the Commission on Civil Rights, to prevent discrimination in federally assisted programs, to establish a Commission on Equal Employment Opportunity, and for other purposes.

Be it enacted by the Senate and House of Representatives of the United States of America in Congress assembled, That this Act may be cited as the "Civil Rights Act of 1964".

TITLE I—VOTING RIGHTS

Sec. 101. Section 2004 of the Revised Statutes (42 U.S.C. 1971), as amended by section 131 of the Civil Rights Act of 1957 (71 Stat. 637), and as further amended by section 601 of the Civil Rights Act of 1960 (74 Stat. 90), is further amended as follows:

(a) Insert "1" after "(a)" in subsection (a) and add at the end of subsection (a) the following new paragraphs:

"(2) No person acting under color of law shall—

"(A) in determining whether any individual is qualified under State law or laws to vote in any Federal election, apply any standard, practice, or procedure different from the standards, practices, or procedures applied under such law or laws to other individuals within the same county, parish, or similar political subdivision who have been found by State officials to be qualified to vote;

"(B) deny the right of any individual to vote in any Federal election because of an error or omission on any record or paper relating to any application, registration, or other act requisite to voting, if such error or omission is not material in determining whether such individual is qualified under State law to vote in such election; or

"(C) employ any literacy test as a qualification for voting in any Federal election unless (i) such test is administered to each individual and is conducted wholly in writing, and (ii) a certified copy of the test and of the answers given by the individual is furnished to him within twenty-five days of the submission of his request made within the period of time during which records and papers are required to be retained and preserved pursuant to title III of the Civil Rights Act of 1960 (42 U.S.C. 1974-74e; 74 Stat. 88): *Provided, however,* That the Attorney General may enter into agreements with appropriate State or local authorities that preparation, conduct, and maintenance of such tests in accordance with the provisions of applicable State or local law, including such special provisions as are necessary in the preparation, conduct, and maintenance of such tests for persons who are blind or otherwise physically handicapped, meet the purposes of this subparagraph and constitute compliance therewith.

"(3) For purposes of this subsection—

"(A) the term 'vote' shall have the same meaning as in subsection (e) of this section;

"(B) the phrase 'literacy test' includes any test of the ability to read, write, understand, or interpret any matter."

(b) Insert immediately following the period at the end of the first sentence of subsection (c) the following new sentence: "If in any such proceeding literacy is a relevant fact there shall be a rebuttable

Перша сторінка Закону про громадянські права 1964

Додаток Д

Ліндон Джонсон підписує Закон про громадянські права 1964 року. За його спиною видно Мартіна Лютера Кінга.